

LUNDS
UNIVERSITET

Stressa hem från jobbet för att hinna slappna av

En text om förkortad arbetstid, livskvalité, normer och rättigheter

Lone Havemose

Mänskliga rättighetsstudier

Våren 2012

Handledare: Lena Halldenius

Titel inspirerad av Svenska Akademiens lät *Kenneths Nya*

Abstract

Svenska

Uppsatsen börjar med att genom en historisk tillbakablick försöka klargöra hur vi har sett på vår arbetstid fram tills idag och hur det kommer det sig att det blev som det blev. I efterföljande kapitel görs ett försök att svara på om vi kan förkorta arbetstiden med bibehållen – eller till och med ökad – livskvalité, med hjälp av bland annat Martha Nussbaums kapacitetsteori. Det visar sig att det finns mycket som tyder på detta – så nästa fråga blir följaktligen varför vi då fortfarande arbetar så länge och varför många svenska politiker valt att sluta driva frågan de senaste åren. För att svara på denna fråga tar jag hjälp av Paul Fuehrers teori om den ekonomiska hegemonins kolonisering av den senmoderna människans tidsanvändning. Avslutningsvis diskuteras det rättighetsbegreppsliga perspektivet på arbetstid genom en diskussion om både rätten till arbete och rätten att slippa arbeta.

English

In the thesis I begin with trying to clarify how we have understood our working time until today and how we ended up like we did, by looking back at the history of working hours and how people have evaluated and looked upon their time use historically. In the next chapter I try to answer whether or not we could shorten our working hours with a maintained, or even increased, quality of life, turning to Martha Nussbaum's capability approach. It appears to be pointing in that direction – so the next question is naturally why we keep working as much as we do, and why so many Swedish politicians have chosen to put the question of shorter working hours on hold in recent years. To answer that question I use Paul Fuehrer's theory of how modern human beings' time use is colonized by the economic hegemony. The thesis ends with a discussion about how the human rights perspective handles the question of working hours, both discussing the right to work and the right to free time.

Innehållsförteckning

Abstract.....	2
Innehållsförteckning	3
Inledning.....	4
Material, metoder och teori	4
Begreppsförklaringar	6
Hur har vi sett på arbetstid historiskt och hur kommer det sig att det blev som det blev?.....	7
Paradox	11
Kan vi arbeta mindre med bibehållen, eller till och med ökad, livskvalité?.....	14
Varför pratar vi inte om förkortad arbetstid? Ett kapitel om normer.....	21
Den ekonomiska hegemonins kolonisering av tiden.....	21
Hur, och av vem, upprätthålls normen?.....	31
Det finns de som pratar om det.....	35
Rätten till arbete och rätten att slippa arbeta.....	38
En rättighet du är skyldig att vilja ha?	38
Rätten att slippa arbeta	39
Det är på tiden att vi pratar om tiden.....	43
Bilagor.	44
Mail-intervju Karin Juhlin, Moderaterna	44
Mail-intervju med Ana Rubin, Vänsterpartiet.....	45
<i>Kenneths Nya</i> av Svenska Akademien	46
Referenser.....	49

Inledning

*Det de sa var ditt hem det ser du aldrig till
För du slutar sällan keneget före fem
Stress och jäkt igen, less och knäckt min vän
Sex var länge sen, TV:n är din enda vän
Och där matas du med bilder av de som pallar mer
Reser lite mer, jobbar lite mer, hänger hemma lite mer
Och håller fest för lite fler
Lyckligt lottade och ler i stadens finare kvarter
Men en vanlig löneslav ser mest inkassokrav
Stressar hem från jobbet för att hinna slappna av
Det är nåt skumt med det här
För du pallar aldrig leva som de lär*

Människor är stressade. Tempot ökar och överallt runt omkring mig verkar fler och fler tappa fästet och falla ner i utmattningsdepression, stress och långtidssjukskrivningar. Svenska Akademiens text *Kenneths Nya*, citerad ovan, tycks obehagligt bekant; vi ska skynda oss, effektivisera, öka tempot, handla mer, jobba mer, engagera oss mer, utvecklas mer... Stopp!

Vart tog livet vägen? Var försvann njutningen och lugnet? De senaste åren har det varit tyst i riksdag och regering om frågan om förkortad arbetstid. Samtidigt producerar och konsumerar vi som aldrig förr. I den här uppsatsen försöker jag reda ut frågor om tidsanvändning, om varför vi fortfarande jobbar så mycket och varför vi inte pratar om att jobba mindre samt undersöka hur man ur ett rättighetsbegreppsligt perspektiv kan hantera arbetstidsfrågan.

Material, metoder och teorier

Till att börja med ville jag se till annan svensk forskning om arbetstidsförkortning och svenskars tidsanvändning och valde därför att studera sociologen Paul Fuehrers *Om tidens värde, en sociologisk studie av senmodernitetens temporala livsvärldar*, sociologen Roland Paulsens *Arbetsamballet* och samhällsforskaren Christer Sannes *Arbetets tid* samt *Keynes Barnbarn*. Samtliga anser att en arbetstidsförkortning är lösningen på många av dagens problem och därför ville jag i uppsatsarbetet undersöka hur de kommit fram till sina slutsatser. Det har även gjorts flera offentliga utredningar av staten i frågan om arbetstidsförkortning men i brist på utrymme och tid har jag avgränsat mig till framförallt ovan nämnt material i arbetstidsfrågan. För att studera forskning om livskvalité har jag främst vänt mig till den amerikanska filosofen Martha Nussbaums hyllade kapacitetsteori som den framgår i *Kvinnors liv och social rättvisa*, samt lyckoforskare Bengt Brülde's *Lyckans och lidandets etik*, som refererar till tidigare utförd lyckoforskning samt undersökningar och statistik. Jag anser att kapacitetsteorin kan vara mycket betydelsefull i en utveckling av välfärdsbegreppet och ville kombinera denna teori med annan lyckoforskning som jag tagit del av via Brülde. Jag sätter också teorin och lyckoforskningen i perspektiv till Paulsens rapport *Maskning = motstånd?* vari Paulsen kartlägger människors "tomma arbete" (alltså arbetstid som används till annat än de kontraktsbestämda arbetsuppgifterna).

I min rättighetsdiskussion valde jag att studera Maurice Cranstons *Are There Any Human Rights?* för att exemplifiera kritiken av rätten till betald semester. För att studera rätten till ledighet har jag bland annat sett till 1800-talsaktivisten Paul Lafargues *Rätten till lättja*, som skrevs 1883. Lafargue levde under den tid i mänsklighetens historia då människan haft absolut längst arbetstid. Han var journalist, socialist och revolutionär och texten är en av de mest uppmärksammade texter som behandlar frågan om ledig tid från arbete. I arbetet har jag också granskat den offentliga opinionen genom att studera material som nyhetsartiklar, bloggar och filmade debatter.

I den löpande texten hänvisar jag till flera olika teorier, som Nussbaums kapacitetsteori, Cranstons teori om mänskliga rättigheter samt intersektionalitetsteori. Jag berör vid flera tillfällen marxism och konflikten mellan marxism och kapitalism som också hänger ihop med och har inspirerat Fuehrers teori om den ekonomiska hegemonin över tiden som utgör en stor del av uppsatsens teorianvändning. Även om jag inte direkt berör zen och andra teorier om människans behov av att ”ta det lugnt” och liknande kritik av det västerländska temposamhället så är uppsatsen i stor grad inspirerad av dessa.

Jag har utfört två mail-intervjuer med representanter från två olika riksdagspartier. Från Vänsterpartiet har jag intervjuat Ana Rubin som varit drivande i frågan om arbetstidsförkortning och från Moderaterna Karin Juhlin som är arbetsmarknadspolitisk handläggare. Anledningen till att jag valde mail-intervjuer och inte telefonintervjuer är att respondenterna själva föredrog detta. Jag har även pratat med Miljöpartiet vars representant vid ett telefonsamtal gick med på att svara på några frågor men som sedan aldrig svarade på mailet med frågorna. Intervjuerna kan läsas i sin helhet i uppsatsens bilagor.

I normbildningsavsnittet gör jag en enkel språkstudie baserad på ord som jag plockat från den generella debatten och begreppsanvändningen kring tid och arbete. Jag valde att inte göra en mer utförlig diskursanalys dels på grund av tidsbrist och brist på utrymme och dels eftersom jag ansåg att avsnittets syfte (att kartlägga normer) inte krävde detta. Vidare gjorde jag en kort maktanalys med hjälp av intersektionalitetsteorier, inspirerad av Paulina de los Reyes och Diana Mulinaris bok *Intersektionalitet*. I rättighetsavsnittet använde jag mig också av en argumentationsanalys i studien av Cranstons text om mänskliga rättigheter och rätten till betald ledighet.

Fuehrer har i sin avhandling använt sig av två olika kvantitativa intervjuundersökningar, en av arbetslösa och arbetande i Sörmland och Östersundsområdet och en i Stockholmsområdet. Han har också använt sig av Statistiska Centralbyråns tidsstudie från 1990/90 och 2000/01. Den förstnämnda intervjuundersökningen fokuserade på arbetslöshet och relationen mellan arbetslöshet och andra vardagsfaktorer. Totalt intervjuades 33 personer. Den andra intervjuundersökningen fokuserade på frågor om standardökning och respondenterna ombeddes att resonera kring om de föredrog mer fri tid eller högre inkomst. 45 personer mellan 35 och 54 år, bosatta Storstockholm, intervjuades i 60 minuter vardera. Fuehrer var själv med i projektet som skulle undersöka stockholmarnas tidsanvändning. SCB utförde intervjuerna, men jag kommer hädanefter att referera till intervjuerna som ”Fuehrers intervjuundersökning”.¹ I uppsatsen använder

---

¹ Läs mer om intervjuerna i Fuehrer, 2010: 94-108

jag mig av resultaten i intervjuerna, samt citat av respondenterna, tagna ur Fuehrers avhandling.

Även Paulsen har till rapporten *Maskning = motstånd?* använt sig av en intervjuundersökning för att kartlägga anställdas tidsanvändning på arbetet. 43 anställda intervjuades i mellan 40 och 80 minuter. Den enda selektionsprincipen var att respondenterna skulle ägna minst hälften av sin arbetstid åt annat än de kontraktbestämda arbetsuppgifterna. Det visade sig en bit in i intervjuerna att sju respondenter trots allt inte gjorde detta. De flesta respondenterna var kontorsanställda och en del tillhörde också vård- och omsorgssektorn. Respondenterna ombeddes först själva att resonera kring frågor om tomt arbete och sedan fylldes eventuella frågetecken ut genom frågor av intervjuerna. Paulsen själv samt tre sociologistudenter utförde intervjuerna.²

Begreppsförklaringar

Arbete. När jag skriver ”arbete” kommer jag för det mesta att syfta på lönearbete. Begreppet behandlas och diskuteras mer i den löpande texten.

Behov är ett känsligt begrepp då man aldrig kan veta vad andra anser vara behov. Samtidigt som jag respekterar att det kan upplevas nödvändigt för somligas livskvalité att konsumera mycket är jag anhängare av idén att reklam och marknadsföring till stor del skapar ”falska behov” – alltså får oss att tro att vi blir lyckliga av något som vi egentligen kanske inte blir så lyckliga av. Birger Schlaug skriver om hur människan kommit att allt mer betraktas som en ekonomisk varelse – med endast ekonomiska behov – istället för de biologiska, sociala och kulturella varelser vi faktiskt är.³ Biologiska, sociala och kulturella varelser har andra behov än bara ökad konsumtion – jag tror till exempel att Martha Nussbaums kapacitetsteori, presenterad på sidan 15, har en mer sanningsenlig förankring i människans faktiska behov än vad synen på människan som endast en ekonomisk varelse har.

Ras. Ras behöver i denna mening inte betraktas som endast biologiskt utan kan också vara kulturellt, nationellt, etniskt, språkligt och andra kategoriseringar som kan ligga till grund för andrafiering mellan ett ”vi” och ett ”de”.

Vithet behöver heller inte betraktas som enbart biologiskt. Med den ”vita rasen” menas den del av befolkningen som utfört, dragit nytta av eller stått på den ”bekväma sidan” av kolonialism, rasism och annan exploatering av ”andra” människor och territorier.

---

² Läs mer om intervjuerna i Paulsen, *Maskning = motsånd?*: 2010: 14-15

³ Se Schlaug, <http://utveckling-utan-tillvaxt.blogspot.com/>, senast besökt 2012-03-12

Hur har vi sett på arbetstid historiskt och hur kommer det sig att det blev som det blev?

Utvecklingen av människans syn på tidsanvändning går hand i hand med arbetets historia. Arbeta har alltid tagit upp människors tid, om än i mycket varierande grad. Till en början ansågs arbete som något man tvingas till för att överleva, ett nödvändigt ont, och fritiden värderades högt. På senare tid har arbetet fått ett värde i sig. Vi arbetar inte längre för överlevnad, men ändå ses arbete som något man ska lägga mycket stora delar av sin tid på. Man kan, som Christer Sanne gjort, dela upp arbetets historia i två epoker; en *traditionell* och en *produktivistisk*.⁴ I den traditionella epoken såg man på jorden som en givare, och människan som den som tacksamt tog emot vad som gavs av jorden. Det var jorden som var produktiv, till skillnad från senare då människan ansågs vara den produktiva, och jorden som en resurs för människans produktivitet. Därför var tiden människan arbetade given, det fanns ingen anledning att arbeta mer än vad som krävdes för människans behov⁵ eller vad som erbjöds av naturen.⁶

Paul Fuehrer skriver om hur människans tidsanvändning länge anpassats efter ljusskiftningar, precis som de allra flesta flercelliga organismer. Skiftning mellan såväl dag och natt som årstider har styrt människans beteende, och därmed också dennes arbetstid. Tiden har setts som en cykel som varit förankrad i jordens naturliga rytmer, och som människans tidsanvändning fått anpassas till. På olika platser ser naturens rytmer olika ut, vid Nilen anpassades till exempel arbetet efter årliga översvämningar, men arbetsdagens längd har varierats beroende på årstid världen över.⁷

Först under industrialiseringen började vår tidsanvändning bli oberoende av naturens rytmer, med införandet av klockor, elektriskt ljus och moderna produktionsteknologier.⁸ De nya teknologierna förlängde dygnets arbetstimmar och i och med en större spridning av klockor blev punktlighet en borgerlig dygd. Fuehrer pratar om en övergång från den cykliska tidsuppfattningen till en mer abstrakt och linjär tidsuppfattning. Människans tid blev med industrialiseringen en resurs och en handelsvara,⁹ och ramen för arbetstiden sattes av fabriken.¹⁰

Här börjar Sannes andra fas, den *produktivistiska*. Inte bara människans syn på tidsanvändning förändras från den traditionella epoken till den produktivistiska, utan också hennes syn på naturtillgångar, vilket Sanne är en av flera som belyser. I den traditionella epoken sågs måttfullhet som en dygd och man tog endast det som erbjöds av naturen, det var naturen som skapade människans välstånd. Den nya epoken förde med sig en syn på människan som skaparen av sitt eget välstånd, och om man arbetade mer kunde man få ut mer av naturens resurser. Istället för den tidigare måttfullheten skulle man få ut ”så mycket som möjligt” av både dygnet och naturen.¹¹

---

⁴ Sanne, 1995: 115

⁵ Jfr. Paulsen, 2010. 35. Se diskussion om begreppet behov på sid. 6

⁶ Sanne, 1995: 115

⁷ Fuehrer, 2010: 77-78

⁸ Jfr. Fuehrer, 2010: 77

⁹ Fuehrer, 2010: 40, 78

¹⁰ Jfr. Sanne, 1995: 122

¹¹ Sanne, 1995: 115

För att disciplinera de traditionella arbetarna, som var vana vid att se på arbetet som ett nödvändigt ont och att endast arbeta så många timmar om dagen som var nödvändigt för överlevnad, hade fabriksägarna god hjälp av calvinismen.¹² Den hårda lydnadsmoralen och arbetsdyrkan i calvinismen krävdes för att förändra den föraktade syn på arbete som dominerat människans historia; Paulsen skriver om hur man på antiken såg på arbetet både som en distraktion från det viktiga i livet och som en förnedring, något genant, och om hur bibeln framställer arbetet bland annat som ett straff uppstått ur syndafallet. Under medeltiden ansågs anställningskontraktet vara lika vanhedrande som arbetet var utvecklingshämmande. Särskilt förakt hystes under både antiken och medeltiden mot finans- och handelsmän som sågs som en parasiterande yrkesgrupp som bara levde på andras arbetskraft.¹³

Inte förrän protestantismens intåg började denna syn på arbete förhårdna. Om arbete tidigare hade varit det som man varit tvungen att göra för att överleva blev nu rikedom och arbetsamhet ett mål i sig, och fattigdom något att se ner på, enligt Paulsen.¹⁴ Lik som på antiken och medeltiden var även Martin Luther, trots att han såg på arbetet som ett kall och en plikt gentemot gud¹⁵, mycket skeptisk mot kommersialism. Men Jean Calvins hårda ödesfilosofi om att vissa människor tillhörde guds utvalda och andra inte, bidrog till en högre arbetsmoral och till en större acceptans för kommersialismen. Rikedom var ett tecken på att man var utvald, men det var endast de utvalda själva som kände sitt kall. Genom att arbeta hårt och länge kunde man därför övertyga både sig själv och andra att man var utvald att bli frälst.¹⁶ Föga förvånande var handelsmän och bankirer några av de mest entusiastiska anhängarna av calvinismen.¹⁷

En lydnadsmoral tog över arbetsideologin även hos ickereligiösa samtidigt som barnarbete blev utbrett – barn var lätta att kontrollera, och de var billiga. Metodismen slog fäste under industrialiseringen och många tog till sig dess syn på disciplin i vardagen och en strängt reglerad barnuppfostran. Lydnadsmoralen förde också med sig en acceptans för samhällskillnader, där arbetare skulle arbeta för någon annans rikedom, samtidigt som rikedom blev ett tecken på ihärdighet och flitighet, två hyllade attribut.¹⁸ I det unga USA proklamerades lång arbetstid som en dygd av puritanerna, och man drog sig inte för att jämföra de ”vita och arbetsamma” med de ”lata” indianerna, för att locka människor till arbete.¹⁹

Sanne skriver om hur även lagstiftningen stod till arbetsgivarnas tjänst. Tiggeri var förbjudet i bland annat England och Sverige för att tvinga ”arbetsskygga” till anställning, och domstolarna tolkade lagarna i arbetsgivarens intresse. Man införde straff, bland annat i form av böter, mot de arbetare som envisades med att lämna arbetsplatsen när de själva tyckte att de tjänat och arbetat tillräckligt.²⁰ Man hade alltså ofta inget annat val än att arbeta, och genom extremt låga löner tvingades man att arbeta både hårt och länge. 16 timmars arbetsdag på fabriken var inget ovanligt under industrialiseringen.

---

¹² Jfr. Sanne, 1995: 124

¹³ Paulsen 2010: 23, 25, 29

¹⁴ Paulsen, 2010: 29

¹⁵ Jfr. Sanne, 1995: 127

¹⁶ Jfr. Paulsen, 2010: 31

¹⁷ Jfr. Paulsen, 2010: 33

¹⁸ Jfr. Paulsen, 2010: 38-41, 44

¹⁹ Jfr. Sanne, 1995: 125

²⁰ Sanne, 1995: 124

Sanne skriver att straffen mot arbetsvägran inte enbart var till för att disciplinera arbetarnas tidsanvändning, utan också för att skapa ett tidsmedvetande, där tiden skulle värderas högt.²¹ Även Fuehrer skriver om en förändrad syn på tidens värde, något jag återkommer till på sidan 29.

En ytterligare åtgärd för att locka människor till mer arbete, menar Sanne, var att kommersialisera fritidsaktiviteter. Traditionella, och tidigare gratis, nöjen ersattes med kommersialiserade som kostade pengar, som till exempel dans och trav, och därmed kom en aktiv fritid att kräva mer lön och längre arbete på bekostnad av mängden fritid från arbete.²²

Med industrialiseringen byttes alltså ”moroten” ut mot ”piskan”; låga löner, hårda regleringar, en ny tidsmedvetenhet och hot om avsked tvingade många att arbeta hälften av dygnets timmar för att ha råd med mat. Fuehrer skriver att ”[L]önearbetarna kan inte bli fräntagna sin egen tid, men väl sin bestämmanderätt över den”.²³ I skiftet mellan Sannes traditionella och produktivistiska epok togs bestämmanderätten över människans tid från naturen till en kapitalägande minoritet.

Aktivisten, socialisten och journalisten Paul Lafargue var en av flera som kritiserade den nya synen på människors tidsanvändning. Med nya uppfinningar och maskiner som effektiviserade människors arbete skulle man kunna förkorta människans arbetsdag betydligt (Lafargue föreslår tre timmars arbetsdag). Enligt Lafargue skulle de nya maskinerna betraktas som ”mänsklighetens frälsare”.²⁴ Lafargue blev 1883 en av de första som pratade om rätten att slippa arbeta i och med sin mycket populära text *Rätten till Lättja* vari han kritiserar arbetssamhällets förgörande människosyn. Hans genomgående arbetskritik innefattar kritik mot såväl barnarbete som den enligt honom nya religiösa synen på arbete och skriver bland annat till de kristna genom att ta ut citat ur bibeln som tyder på kristen arbetsförakt. Han framhäver att de kristnas gud arbetat sex dagar för att konstruera vår värld, den mall som ligger till grund för vår arbetsvecka än idag, men att guden sedan lade sig ”till vila för tid och evighet”. Han uppmärksammar också, i likhet med till exempel Mary Wollstonecraft, den fördummande effekt långa arbetsdagar har på människans förnuft.²⁵

Kanske var Lafargue, i likhet med sin svärfar Karl Marx, en av inspirationskällorna till den arbetarrörelse som växte sig starkare runt sekelskiftet, och som hade sin grund i krav om kortare arbetstid. Sanne återberättar Marx pedagogiska kritik av arbetstiden, och om hur dennes myntande av begreppet *mervärde* var viktigt för rörelsens arbetstidskritik. Arbetare blev så gott som tvingade att stanna i fabriken längre än vad som krävdes för att producera det nödvändiga för arbetarens egen överlevnad. Den tiden arbetaren stannade i fabriken utöver det som bidrog till dennes egen lön, gick alltså till att arbeta för fabriksägarens förtjänst. Detta värde som ”blir över” kallar Marx för mervärde, och det är mervärdet som gör att fabriksägarna blir rikare och rikare, medan fabriksarbetarna tvingas arbeta långa dagar för samma låga löner. Marx menar att den utsugning som

---

²¹ Sanne, 1995: 124

²² Sanne, 1995: 124

²³ Fuehrer, 2010: 45

²⁴ Sanne, 1995: 129

²⁵ Lafargue, 1883

mervärdet innebär döljs för arbetaren i och med att man inte kan skilja på den arbetstid som bidrar till arbetarens lön och den som bidrar till mervärdet.²⁶

Arbetarrörelsens krav på förkortad arbetstid tedde sig olika i olika delar av västvärlden, men krav på förkortad arbetsdag fanns i USA såväl som i Europa från slutet av 1800-talet. Ett första förslag om förkortad arbetstid i Sverige diskuterades i riksdagen redan 1856, och 1860 hade vi en generell arbetsdag på elva till tolv timmar för vuxna och åtta för minderåriga. 1889 hölls den Internationella Socialistiska Arbetarkongressen i Paris, som satte upp mål om åtta timmars arbetsdag.²⁷

Samma år som kongressen i Paris bildades det svenska socialdemokratiska partiet, som första maj året efter hade åtta timmars arbetsdag som viktigaste fråga.²⁸ Arbetarrörelsen lyckades långsamt sänka arbetstiden från tolvtimmarsdagen på 1860-talet, via tio timmar 1917 till ett lagstadgat maximum på åtta timmar, sex dagar i veckan, 1919.²⁹ Det var samma år som den internationella arbetsorganisationen ILO bildades, vars första konvention handlade om åttatimmarsdagen. I flera andra europeiska länder beslutade man också om åttatimmarsdagen.³⁰ Den svenska lagen gällde dock bara en minoritet, då flera yrkesgrupper var undantagna, till exempel alla statligt anställda, anställda inom hälso- och sjukvård, skogs- och jordbruk med flera. Först på 50-talet hade 48-timmarsveckan blivit ett tak för nästan allas arbetstid.³¹

1973 genomfördes den sista lagstadgade arbetstidsförkortningen i Sverige i och med att lördagen blev arbetsfri. Arbetarrörelsen har också lyckats med att få igenom arbetstidsförkortning i form av förlängd semester. Vid början av 30-talet hade tjänstemän mellan två och fyra veckors semester och arbetare en vecka,³² till skillnad från dagens femveckorssemester.

På grund av att den svenska arbetskraften och mängden utfört arbete fördubblats i och med kvinnors inträde i arbetsmarknaden diskuterades en ytterligare förkortning av arbetstiden för båda könen, i syfte att man skulle hinna med barn, familj, samhällsengagemang och egen utveckling.³³ På 70-talet ställde sig både fackliga organisationer, som LO och TCO, samt alla riksdagspartier bakom tanken om en sex timmars lång arbetsdag.³⁴ 1975 hade runt 50 % av den kvinnliga arbetskraften deltidsanställningar – och arbetstidsförkortning sågs som en jämställdhetsreform då kvinnor skulle kunna arbeta mer samtidigt som männen skulle få mer tid till hem och omsorg och så vidare.³⁵ Trots att alla riksdagspartier var enade om sextimmarsdagen på 70-talet, har ingen arbetstidsförkortning genomförts sedan dess.

---

²⁶ Sanne, 1995: 142

²⁷ Jfr. Sanne, 1995: 145-147

²⁸ Jfr. Sanne, 1995: 147

²⁹ Jfr. Sanne, 1995: 146, 150

³⁰ Jfr. Sanne, 1995: 150

³¹ Jfr. Sanne, 1995: 151, 163

³² Sanne, 1995: 177

³³ Jfr Sanne, 1995: 196 och Fuehrer, 2010: 110

³⁴ Jfr Sanne, 1995: 196-197

³⁵ Jfr. Rosengren :37

Paradox

Sanne skriver om den enorma produktionsökning som blev ett faktum tack vare tekniska framsteg och ökade arbetsinsatser under industrialiseringen – i USA fjortondubblades produktionen mellan 1860 och 1920 – och av många sågs detta som en anledning att förkorta arbetstiden. Under hela 1900-talet har det funnits de som pratat kritiskt om ökad konsumtion och om en mättnad i efterfrågan. Ekonomen J. M. Keynes sa redan på 30-talet att vid tiden då hans barnbarns generation levde skulle produktionen tillfredsställa efterfrågan och vi skulle kunna gå ner i arbetstid. Men samtidigt som arbetarrörelsen kämpade för förkortad arbetstid så fanns en rädsla för minskad lönsamhet bland kapitalister och fabriksägare som började prata om marknadsföring och reklam som ett sätt att hålla igång konsumtionen och därmed penningssystemet och den ekonomiska tillväxten.³⁶ Man skulle skapa en ”konsumtionsberoende fritid” som skulle tas i bruk för produktionens intressen. Det handlade inte längre om behov utan om ”valfri” konsumtion, mer om smak än om nödvändighet. Konsumtionen skulle i sin tur återge arbetet sitt höga värde, och man började förespråka arbetets goda inverkan på karaktären.³⁷

Enligt statens långtidsutredning från 1984 uppmärksammas denna mättnad i efterfrågan då man skriver att det finns ett stort resursutrymme som inte utnyttjas fullt ut. Detta ska dock inte lösas med förkortad arbetstid, utan med hjälp av en ”snabb ökning av den reala efterfrågan”.³⁸ Sanne drar slutsatsen att tillväxten ”alltså inte längre [ska] tillgodose behov [utan] efterfrågan måste skapas för att resurserna ska komma till användning”.³⁹ Paulsen skriver att ”vi, i den rika delen av världen, tvingats utveckla nya behov för att kunna möta det ökade utbudet av varor och tjänster”.⁴⁰

Vår långa arbetstid är en del av detta ekonomiska system som vi skapat över tid och som fortfarande råder. Vi i Sverige arbetar en stor del av vår vakna tid och generellt tjänar vi väldigt mycket pengar, dels med tanke på hur mycket av de pengarna vi egentligen behöver för att leva materiellt goda liv och dels med tanke på resursfördelningen på jorden. För pengarna konsumerar vi, och så går det runt. I det nuvarande systemet finns en strävan efter evig ekonomisk tillväxt, både i näringslivet och den offentliga sektorn, och arbetstiden är en del av detta.

Den ekonomiska tillväxten är exponentiell. Det vill säga att om den ökar med till exempel 4 % varje år, så innebär det bara 4 % första året, men året efter innebär det 4 % på den nya summan. Efter 18 år fördubblas summan, efter 54 år åttadubblas den, och ju längre tiden går desto snabbare fördubblas den. För att uppnå ekonomisk tillväxt krävs för det mesta att materiella resurser tas från jorden – ju mer tillväxt desto fler resurser. Med tanke på jordens begränsade resurser får ett praktiskt genomförande av tron på evig ekonomisk tillväxt orimliga följder. Denna enkla ekvation kan tyckas självklar men det här perspektivet lyser med sin frånvaro i den offentliga politiska debatten där ökad ekonomisk tillväxt tycks vara målet varje år och lösningen på alla våra problem. För att hålla igång den ekonomiska tillväxten uppmanas vi att konsumera mer – och för att kunna konsumera mycket måste vi tjäna mycket pengar genom långa arbetsdagar.

---

³⁶ Sanne, 1995: 167-168, Jfr. också Schön, 2009: 9-10

³⁷ Sanne, 1995: 167-168, Jfr. också Schön 2009: 10

³⁸ SOU, 1984: 127

³⁹ Sanne, 1995: 237

⁴⁰ Paulsen, 2010: 95

Idag upptar konsumtion ett stort utrymme i vår fritid och trots en till synes förhöjd miljömedvetenhet konsumerar vi som aldrig förr. Konsumtion har till och med blivit en till synes fullt accepterad hobby. Det som 20 personer konsumerade på slutet av 1800-talet konsumerar endast en person idag.⁴¹ Att konsumtionen inte längre är behovsbaserad kan man också se på hur vi idag lägger största delen av inkomsten på annat än livsmedel. Paulsen skriver att amerikaner lägger 96 % av sin inkomst på annat än livsmedel, och skulle på så vis kunna arbeta endast två timmar i veckan för att tjäna ihop till det de behöver äta.⁴²

Vidare skriver Paulsen att ”konsumtionstvånget på en psykologisk nivå blivit en avgörande parameter i förklaringen av vad som får oss att uthärda arbetet”.⁴³ Denna sammanlänkning mellan arbetets längd och skapat konsumtionsbehov har också uttalats av en av Fuehrers intervjudeltagare i hennes resonemang om valet mellan mer lön eller mer fritid:

Jag tror att om jag jobbar så pass mycket och blir trött utav det, blir det att jag handlar saker för att trösta mig själv. Om jag jobbar mindre och klarar mig med den kassan som jag har idag så tror jag att jag handlar saker av mer välbefinnande karaktär /.../ Inte det här att jag känner mig olustig och köper något bara för att, alltså det här ångesthandlandet. Utan då tror jag att hittar man det här lugn och ro så behöver du inte ha 70 par ljusstakar, 70 par skor. /.../ Har man lugnet så får man en annan överblick överhuvudtaget. Och själva habegäret, det tror jag dämpas också. Därför att jag har tid nog att pyssla om det jag har.⁴⁴

Dels vittnar uttalandet om att den rådande arbetslängden (respondenten jobbar själv 80 % av heltid och lever i ett tidsfattigt hushåll med tanke på att hennes make arbetar 60 timmar i veckan och att de har två hemmaboende barn) skapar konsumtionslust på grund av ångest och på grund av att man behöver ”tröst”. Dels vittnar det om brist på tid – då respondenten antyder att hon inte hinner ägna sig åt det hon redan konsumerat, och därför köper mer. Fuehrer skriver att det i vår tid kan bli ”ekonomiskt rationellt att slösa med varorna genom att inte längre sköta eller reparera dem eftersom det blir det enda sättet att spara den dyrbara tiden”.⁴⁵ Detta stämmer överens med allt mer kortlivade varor – garantitiden för nya telefoner eller TV-apparater brukar inte vara mer än ett eller möjligtvis ett par år – designade för ett ”slit-och-släng-samhälle”.

Enkelt sammanfattat så vidhålls, enligt dessa teorier, den långa arbetstiden för att överproduktionen ska kunna fortsätta. Överproduktionen kräver en överkonsumtion som i sin tur kräver dels en ”skapad efterfrågan” och ”falska” behov, och dels lång arbetstid så att vi ska ha råd med konsumtionen. Samtidigt bidrar arbetets längd dels till en ökad konsumtionslust, och dels till tidsbrist och därför kräver vi fler nya slit-och-släng-varor som i sin tur upprätthåller överproduktionen, istället för hållbara och reparerbara varor. Den här processen ser kanske ut som vilket fungerande ekosystem som helst, som underhåller sig självt och där resurser rör sig runt, runt i en evigt förnybar cykel. Men läckan i detta ”ekosystem” är att resurserna inte förnyas. Vi plockar resurser från jorden och de tar sig igenom hela systemet – från utvinning, via produktion och

---

⁴¹ Paulsen, 2010: 79

⁴² Paulsen, 2010: 109

⁴³ Paulsen, 2010: 97

⁴⁴ Fuehrer, 2010: 143

⁴⁵ Fuehrer, 2010: 85

konsumtion till bruk och avfall – och kan för det mesta inte förnyas inom överskådlig framtid. I detta system tas ingen hänsyn till att jorden har ändliga och inte oändliga resurser.

Kan vi arbeta mindre med bibehållen, eller till och med ökad, livskvalité?

Ytterligare en faktor i paradoxen där vi i den rika delen av världsbefolkningen lever på bekostnad av både miljön och den fattiga delen av världsbefolkningen är att vi inte ens verkar må bra av det – en ”loose-loose situation”. Trots att det till stor del saknas forskning om ett direkt samband mellan arbetstid och livskvalité så finns det faktorer som pekar på att ett sådant samband finns. När lyckoforskare Bengt Brülde diskuterar hur vi kan göra ”lyckliga länder” lyckligare föreslås arbetstidsförkortning både som ett sätt att minska arbetslösheten genom att dela på jobben, som ett sätt att ge oss mer fritid och som ett sätt att få tid till nära relationer, som anses mycket viktigt för en god livskvalité.⁴⁶

Det är såklart en mycket svår sak att forska om ett direkt samband mellan förkortad arbetstid och förhöjd livskvalité eftersom vi ju har den generella arbetstid som vi har. Att mäta lyckoskillnader på individnivå genom att undersöka livskvalitén hos enstaka personer som gått ner i arbetstid kommer inte ge något sanningsenligt resultat då dessa personer påverkas av den normativa arbetstid som finns i resten av samhället. Man kan däremot få en mer sanningsenlig bild genom att undersöka större grupper som gått ner i arbetstid, som till exempel på arbetsplatsen Handels a-kassa, där den generella arbetstiden förkortades till sex timmar om dagen från och med januari 2011. Enligt en utvärdering är 99 % av de anställda nöjda och vill inte gå tillbaka till åttatimmarsdagen. ”Det absolut bästa är att hela livskvalitén har förbättrats. Jag har mycket mer energi nu, både på jobbet och privat. Även om arbetet är mer intensivt nu eftersom vi inte har raster på samma sätt känns det inte alls lika tungt som tidigare”, säger Kajsa Emilsson, en av de anställda till webbtidningen Handelsnytt. Dessutom har korttidsfrånvaron minskat med 37 %. Effektiviteten har inte ökat, men heller inte minskat, och Emilsson tror inte att detta har med den nya arbetstiden i sig att göra, utan med omställningen och med det ökade antalet arbetslösa som söker hjälp hos a-kassan.⁴⁷

För att ytterligare utforska sambandet mellan livskvalité och arbetstid kan vi också se till faktorer som sjukskrivningar för psykisk ohälsa och hur människor själva anser sig lyckliga i förhållande till rikedom. Statistik från UNDP (United Nations Development Programme) och Worldwatch Institute visar att efter en viss materiell standard är uppnådd, så har vidare materiell ökning ingen påverkan vare sig på vår upplevda lycka, vår förväntade livslängd, barnadödlighet eller i hur hög grad vi utbildar oss. Till exempel så är den upplevda livskvalitén i Chile, Venezuela och Taiwan lika hög som i de mycket mer materiellt välmående länderna Japan, Kanada och Österrike.⁴⁸ Upplevd lycka ökar i takt med BNP per capita upp till 10 000 USD (ungefär den materiella standard vi hade i Sverige på 50-talet) men efter det har högre BNP ingen större inverkan.⁴⁹ Vad gäller

---

⁴⁶ Brülde, 2009: 226-227

⁴⁷ Webbtidningen Handelsnytt, 2012-02-22, <http://www.handelsnytt.se/handlaggare-nojda-med-6-timmars-arbetsdag>, senast besökt 2012-03-05

⁴⁸ Sammanställt i tabellform i Jackson, 2009: 58, 71-73, se också Brülde, 2009: 115-116, Sanne, 2010: 42 och Garhammer, 2002: 218

⁴⁹ Jfr. Sanne, 2010: 42

privat konsumtion så skriver Brülde att konsumtion ofta uppfattas ha större lyckoeffekter än vad det faktiskt har.⁵⁰

Även om inkomstskillnader inte nödvändigtvis behöver kopplas till arbetstid finns det anledning att ifrågasätta fortsatt hög arbetstid i länder där den materiella standarden uppnått vad som krävs för god livskvalité – vi behöver inte längre arbeta för inkomstens skull. Andra faktorer i arbetet kan ha inverkan på vår lycka, som till exempel att det ger oss ett socialt sammanhang, en känsla av tillhörighet och meningsfullhet och så vidare, men detta kräver inte nödvändigtvis att vi arbetar så stor del av vår tid som vi gör, särskilt med tanke på människors upplevda tidsbrist.

Martha Nussbaum är en av flera som ställer sig kritiska till den här typen av undersökningar. Utan att utesluta att de faktiskt kan säga oss *något* måste vi ta hänsyn till att människors upplevda lycka är både relativ och subjektiv. Adaptiva preferenser innebär att människors önskningsar, föreställningsvärldar, syn på den egna livssituationen och så vidare är beroende av vilket sammanhang – vilka normer – man lever i. Att själv markera sin upplevda livskvalité på till exempel en skala mellan ett och tio är beroende av din omgivning och vad du jämför med, och kan därför anses vara en otillräcklig metod för att jämföra livskvalitéer i ett större perspektiv. Som ett exempel berättar Nussbaum om undernärda kvinnor i en öken i Indien, som till en början inte var missnöjda med sin situation på grund av att de inte visste om att något bättre var möjligt. Efter att myndigheterna senare startat ett projekt för ”medvetandehöjande”, och kvinnorna fick lära sig om att en bättre tillvaro var möjlig, så blev de omedelbart missnöjda med sin egen situation.⁵¹

Ett av syftena med Nussbaums hyllade kapacitetsteori som den framstår i *Kvinnors liv och social rättvisa, ett försvar för universella värden* var att den skulle kunna användas till att mäta livskvalité på en mer trovärdig skala. Enligt kapacitetsteorin ska vi se till huruvida människor får möjlighet att göra det de är *kapabla* att göra, och politikens uppgift ska vara att se till att människor ska få grundbetingelser för att kunna utöva dessa kapaciteter – i den grad en människas kapacitetsutövande inte innebär hindrandet av andra människors kapacitetsutövande.

Nussbaum listar det hon anser vara de tio mest centrala mänskliga kapaciteterna.⁵² Listan gör anspråk på universalitet – hon menar att vi kan komma överens om vissa centrala förmågor som människor har över kulturella, nationella och andra gränser.⁵³ Att vi har möjlighet att använda dessa centrala förmågor är en förutsättning för att vi ska kunna leva goda liv. Jag har valt några av punkterna som jag anser relevanta i frågan om förkortad arbetstid att diskutera nedan.

Punkt två: ”*Kroppslig hälsa. Att kunna vara vid god hälsa...*”

Både vår fysiska och mentala hälsa påverkas av mängden arbete vi utför. Förutom sjukskrivningar inom till exempel fysiskt tunga eller repetitiva arbeten så medför den tidspress som många upplever både i arbete och i fritid hälsorisker. Fler och fler personer i min egen omgivning uppsöker vård på grund av problem med stress – en berättade

---

⁵⁰ Brülde, 2009: 140, jfr. också Fuehrer, 2010: 91

⁵¹ Nussbaum, 2002: 146

⁵² Nussbaum, 2002: 106-109

⁵³ Nussbaum, 2002: 102

nyligen för mig om en läkare som beklagat sig över att stress börjat bli en ”folksjukdom”. I slutet av 1990-talet och början av 2000-talet ökade antalet sjukskrivningar med diagnosen stress kraftigt. Antalet långtidssjukskrivna har aldrig varit så stort i Sverige som i början av 2000-talet, och en växande andel av dessa sjukskrivningar har diagnosen stress, depression och utmattning.⁵⁴ Även Fuehrers intervjuundersökning visar att många är stressade.⁵⁵ En av respondenterna ser en förkortning av arbetstid som ett sätt att få mer tid till träning,⁵⁶ som bidrar till större livskvalité.⁵⁷

Ett flertal rapporter visar att en genomsnittlig kontorsarbetare använder cirka en och en halv till tre timmar dagligen av sin arbetstid åt annat än arbete.⁵⁸ Paulsen gjorde våren 2010 en kartläggning av detta ”tomma arbete” och har efter en kvantitativ intervjuundersökning delat in det i fyra underkategorier, varav en är rekreation. Alla intervjudeltagare som uppger att de tar tid till rekreation under sin arbetstid har en bakgrund av långtidssjukskrivning och alla har också gemensamt att de arbetar inom vård och omsorg. De lägger cirka en tiondel av sin arbetstid åt rekreation och ”att ta sig lite tid” verkar uppfattas som en förmåga som också ledningen brukar uppmuntra.⁵⁹ Dessa individuella arbetstidsanpassningar antyder att det finns behov för tid till rekreation, och utesluter inte att man även på arbetsplatser där man inte faktiskt tar sig tid har detta behovet.

Punkt tre: *”Kroppslig integritet. Att kunna röra sig fritt från plats till plats...”*

I *Maskning = motstånd?* diskuterar Paulsen möjligheten att det tomma arbetet är ett slags motstånd mot arbetssamhället, den långa arbetsdagen och meningslösa arbetsuppgifter. Många upplever att arbetsuppgifterna inte är utmanande nog och tar kort tid i förhållande till den tid arbetet ska ta, men vill inte klaga till sina chefer på grund av risken att få mindre lön genom att deras tjänst blir nedsatt till deltid. Många av de som intervjuades i Paulsens undersökning ”maskar” – alltså medvetet utför arbetet långsamt – ungefär hälften av sin arbetstid. Kanske kan detta inte bara ses som ett resultat av utan också som ett motstånd mot att fysiskt behöva befinna sig på en plats under längre tid utan att faktiskt göra någon nytta. Paulsen menar att det tomma arbetet kan vara ett uttryck för motstånd men efterlyser mer forskning på området.⁶⁰

Punkt fyra: *”Sinnen, fantasi och tänkande. Att kunna /.../ tänka och resonera /.../ Att kunna använda sitt eget intellekt, både i politiskt och konstnärligt syfte /.../ Att kunna söka efter livets djupaste mening på sitt eget sätt...”* **och punkt sex:** *”Praktiskt förnuft. Att kunna utforma en föreställning om det goda och kritiskt reflektera över hur det egna livet ska levas...”*

Både Mary Wollstonecraft och Lafargue uppmärksammade tidigt arbetets fördummande inverkan på karaktären. Enligt Wollstonecraft innebar det ojämlika 1700-tals samhället att varken arbetarklassen eller överklassen kunde utveckla sitt förnuft – arbetarklassen på grund av det hårda och långa arbetet och överklassen på grund av att de aldrig behövde anstränga sig. Därav kallas Wollstonecraft ”medelklassens filosof” – med lagom mycket

---

⁵⁴ Fuehrer, 2010: 17, 89, även Sanne, 2010: 41 om kraftigt ökad psykisk ohälsa sedan 70- och 80-talen

⁵⁵ Fuehrer, 2010: 158

⁵⁶ Fuehrer, 2010: 160

⁵⁷ Jfr. Brülde, 2009: 226

⁵⁸ Paulsen, *Maskning = motstånd?*, 2010: 11

⁵⁹ Paulsen, *Maskning = motstånd?*, 2010: 19

⁶⁰ Paulsen, *Maskning = motstånd?*, 2010: 20-23

ansträngning i form av arbete samt mycket fritid som kunde användas till politisk aktivitet och utbildning kunde människans förnuft fulländas.⁶¹ Lafargue uppmanar i sin text *Rätten till Lättja* från 1883 arbetarna att ta sitt förnuft till fånga och inse att de genom det långa arbetet vanhedrar sig själva för att de utsugande kapitalisterna ska kunna bli rika utan att själva behöva anstränga sig.⁶² Fuehrer skriver att i takt med att värdet på materiella varor minskar, på grund av den ökade produktionen och tillgängligheten av dem, så ökar värdet på tid till eftertanke, som tycks vara ett slags lyxvara då det är något som är mer sällsynt.⁶³ Kanske finns det något att ta till sig från de gamla filosoferna än idag. Det höga vardagstempot många upplever kanske inte lämnar så mycket utrymme för reflektion, läsning, diskussion och så vidare och kanske skulle en förkortning av arbetstiden ge oss tid till detta.

Punkt sju: *"Sambörighet. A. Att kunna leva tillsammans med andra och förhålla sig till dem, vara lyhörd och visa omtanke mot andra, delta i olika former av social interaktion, att kunna sätta sig in i andras situation och hysa medkänsla för dem i den situationen, att kunna ha sinne för rättvisa och att knyta vänskapsband."*

För några år sedan gjorde jag en intervjuundersökning på förskolor i Sverige, och jag minns hur en förskollärare, som arbetat på förskola i många år, beklagade sig över sitt arbete. Det var inte roligt längre eftersom barnen mår dåligt sa hon, på grund av att deras föräldrar inte längre hade tid med dem. En tidsanvändningsundersökning av SCB visar att framförallt föräldrar med hemmavarande barn upplever stress, särskilt mödrar.⁶⁴ Fuehrer skriver att hushålls- och omsorgsarbete tillskrivs fortfarande lägre värde än förvärvsarbetet och tiden för omsorg, känslsamhet och empati värderas i relation till arbetstid och en tilltagande effektivisering av fritidsaktiviteter.⁶⁵ Enligt Arlie Hochschild bidrar tidspresen till en vardaglig kamp om tid där gränsen mellan tid för lönearbete och tid för familj ständigt måste förhandlas, framförallt för mödrar.⁶⁶ En av Fuehrers manliga respondenter som har mycket lång arbetstid uttrycker själv att arbetstiden inte är "förhandlingsbar" – och trots att han uttrycker brist på tid för sina två hemmaboende barn väljer han högre lön framför förkortad arbetstid.⁶⁷

Brülde menar att lyckoforskning kring sociala relationer är entydig; lyckliga personer lever ett rikt socialt liv, de umgås mycket med andra, är ofta involverade i romantiska relationer och har många vänner och bekanta.⁶⁸ Samtidigt visar det sig att den sociala tilliten minskat i länder som USA och Storbritannien. Social delaktighet och sociala nätverk har minskat och familjerelationer har försämrats.⁶⁹ Han menar att arbetstidsförkortning kan vara ett sätt att höja livskvaliteten delvis på grund av den extra tid vi skulle kunna få för våra relationer.⁷⁰

---

⁶¹ Wollstonecraft, 1792: bland annat 119 och 121

⁶² Lafargue, 1883

⁶³ Fuehrer, 2010: 91

⁶⁴ SCB, 2003: 110ff, sammanfattat i Fuehrer, 2010: 116

⁶⁵ Fuehrer, 2010:74

⁶⁶ Fuehrer, 2010: 75

⁶⁷ Fuehrer, 2010: 182

⁶⁸ Brülde, 2009: 148

⁶⁹ Brülde, 2009: 117

⁷⁰ Brülde, 2009: 227

”Sambörighet. B. Att kunna ha den sociala bas som krävs för självrespekt och att slippa förödmjukelse...”

Brülde anger, som en förklaring till att ekonomiska välståndsökningar inte gör oss lyckligare, att vi ständigt utsätts för marknadsföring och reklam – vars syfte ju är att göra oss missnöjda med det vi redan har och också med vilka vi är.⁷¹ På senare tid har marknadsföringen förändrats i det att psykologer, sociologer, antropologer med flera ofta anlitas för att utveckla reklam så att den i ännu större grad kan påverka människor genom att få hög konsumtion att framstå som statushöjande, självbekräftande och meningsgivande. Varje år läggs runt 55 miljarder kronor på marknadsföring i Sverige – samma summa som läggs på grund- och gymnasieskola årligen.⁷² Reklamens och marknadsföringens påverkan på oss och på vår självrespekt kanske inte tycks ha någon direkt koppling till arbetstid – men det finns en naturlig relation mellan hög arbetstid och konsumtion. Reklam som ökar konsumtionslusten kan på så sätt också öka upplevelsen av behov för lång arbetstid.

Punkt åtta. *”Andra arter. Att kunna leva med omsorg om och i relation till djur, växter och naturen”*

Att den produktionsmängd, konsumtionsmängd och slit-och-släng-attityd som är en del av arbets- och konsumtionssamhället i hög grad påverkar vår miljö är uppenbart och diskuterades mer ingående i föregående kapitel. Kortare arbetstid skulle också ge oss tid att vårda både våra ägodelar och vår miljö.

Punkt nio. *”Lek. Att kunna skratta, leka och njuta av fritidsaktiviteter”*

Brülde såväl som Nussbaum anmärker att fritid är viktigt för livskvalitén och Brülde menar att livstillfredsställelse delvis beror på hur mycket tid man får över efter lönearbete, hushållsarbete och ”personlig skötsel”.⁷³ Att människor i praktiken också önskar mer fritid är ett tecken på fritidens goda inverkan på livskvalitén och denna önskan visas i ett flertal undersökningar om vad vi svenskar väljer i valet mellan mer fritid eller högre lön – majoriteten väljer mer tid.⁷⁴ Även i Fuehrers intervjuundersökning väljer den överväldigande majoriteten mer tid.⁷⁵ En av intervjurespondenterna resonerar såhär om valet mellan mer lön eller mer fritid:

...Men i det långa perspektivet så skulle jag hellre ta tiden. Det tror jag liksom, att det skulle kännas, det skulle bli bättre livskvalité helt enkelt för att man, även om man får mer pengar, man får ju inte mer tid. Och tiden, det är den som känns som att den är en bristvara på något sätt /.../ så att jag slipper känna mig stressad, för det är man, jag känner mig stressad ofta. Man hinner inte med och man räcker inte till och sådär /.../ man blir inte mindre stressad för att man har mera pengar, man har ju ändå inte mera tid. /.../ för mig skulle det vara bättre med mera tid. Det skulle höja min livskvalité mer än pengar, absolut.⁷⁶

Fredrik Reinfeldts uttalande om kraftigt höjd pensionsålder kan av de starka emotionella reaktionerna att döma också vara ett tecken på hur högt värderad tiden man inte arbetar

---

⁷¹ Brülde, 2009: 117

⁷² Sanne, 2010: 93

⁷³ Brülde, 2009: 146

⁷⁴ Sanne har sammanställt undersökningar som gjorts fram till 1995 i Sanne, 1995: bland annat 32, 49-54, 260.

⁷⁵ Fuehrer, 2010: 156

⁷⁶ Fuehrer, 2010: 161

är. I Aftonbladet från den 12 februari 2012, strax efter uttalandet, står det att ordet ”läsarstorm” aldrig varit så adekvat med tanke på alla ilska meddelanden läsare skickat in. Bland flera insändare om att statsministern borde avgå på grund av uttalandet fanns bland annat orden: ”Underbart att döden finns! Man kanske slipper att jobba till 75” och ”...Pension vid 60 så får fler nöjet att slappna av och njuta av det som finns kvar av livet.”⁷⁷ Pensionen verkar väldigt viktig för många och ses som en chans att äntligen få leva fullt ut. Joakim Palme, professor i statskunskap som forskat om pensionssystemet, uttryckte sig i ett radioprogram i anslutning till uttalandet och dess reaktioner att ”en del av de här förväntningarna verkar handla om att man liksom vill skjuta upp livet till man blir ålderspensionär”.⁷⁸

Fuehrer skriver om en paradox som innebär att vi har uppnått en ökad levnadsstandard – men vi har inte tid över att njuta av den. Arbetet, konsumtionen, identitetsuppbyggingskrav och andra måsten lämnar lite tid över åt njutning.⁷⁹ I Paulsens undersökning om tomt arbete hittar vi ett uttryck för denna bristande tillgång på tid att skratta och leka på fritiden. En av de fyra underkategorierna i tomt arbete är enligt Paulsens undersökning ”lek” – som tar upp stort utrymme på många arbetsplatser. En av respondenterna berättar om hur man på dennes arbetsplats endast ägnar en timme av arbetsdagen åt de kontraktsbestämda arbetsuppgifterna – all annan tid går till lek i form av bland annat surfning på nätet, dela roliga länkar, turas om att vara diskjockey och prata om vilket lunchställe man ska gå till. Även chefen är med på leken och agerar till och med ofta lekledare. En respondent från en annan arbetsplats berättar om TV- och datorspelande; i personalrummet finns både Wii och Guitar Hero installerat.⁸⁰

Uppenbarligen får vi mer fritid av att förkorta arbetstiden – och när vi dessutom, åtminstone för en del privilegierade arbetsgrupper som inom kontorsarbetssfären, inte tycks behöva så mycket arbetstid – kan det tyckas att en arbetstidsförkortning inte bara borde vara något som kan förhöja vår livskvalité utan också en uppenbar konsekvens av det minskande arbetsbehovet. En djupare diskussion om och problematisering av dagens fritidsanvändning återfinns på sidan 27.

Punkt tio: *”Kontroll över den egna omgivningen. A. Politik...”*

Ett uppenbart tecken på att vi inte har så stor kontroll över den egna omgivningen är att vi fortfarande arbetar mer än vad vi önskar, och att de flesta politiska riksdagspartierna inte ens verkar vilja prata om förkortad arbetstid. Brülde skriver också att föreningslivet avtagit på senare tid samt att lokalsamhällen försvagats.⁸¹ Med kortare arbetstid kan vi få mer tid till föreningsarbete, mer tid att sätta oss in i politiska frågor, engagera oss i nätverk, läsecirklar, aktivism och folkbildning och på andra sätt utveckla samhället och ifrågasätta auktoriteter. Brülde skriver också att vi blir lyckligare av att engagera oss ideellt.⁸²

---

⁷⁷ Aftonbladet, 2012-02-12: 7

⁷⁸ Studio Ett, Sveriges Radio P1, 2012-02-08, <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1637&artikel=4954016> senast besökt 2012-03-03

⁷⁹ Fuehrer, 2010: 89

⁸⁰ Paulsen, *Maskning = motstånd?*, 2010: 16-17

⁸¹ Brülde, 2009: 117

⁸² Brülde, 2009: 147

”Kontroll över den egna omgivningen. B. Det materiella. /.../ att ha äganderätt på samma villkor som andra...”

Vad gäller att ha äganderätt på samma villkor som andra så visar det sig att ju mer jämställt ett samhälle är desto lyckligare är befolkningen.⁸³ Detta gäller också graden av arbetslöshet – förutom att arbetslösa tenderar att må dåligt så mår också omgivningen sämre av hög arbetslöshet.⁸⁴ Att förkorta arbetstiden och på sätt också dela jämlikt mellan de jobb som faktiskt behöver utföras skulle kunna bidra till ett mer jämlikt samhälle i förhållande till inkomstfrågor, men också i genusfrågor.

...

Nussbaum anser att kapaciteterna i listan behöver kunna utföras för att en människa ska kunna uppnå en god livskvalité. Jag menar att flera av kapaciteterna skulle kunna möjliggöras ytterligare genom en generell arbetstidsförkortning. Mycket pekar på ett samband mellan kortare arbetstid och höjd livskvalité, men mer forskning skulle behövas om ett direkt samband.

Dessutom antyder graden av tomt arbete att den långa arbetstiden i många fall, åtminstone bland privilegierade grupper, inte behövs för att utföra det givna arbetet. Företagen tycks ändå ha råd att ge fulltidslöner till sina anställda. På så sätt skulle de anställdas arbetstid kunna minskas avsevärt med bibehållen lön.

---

⁸³ Se bland annat den aktuella boken *Jämlikhetsanden*. Se också Brülde, 2009: 120 och Sanne, 2010: 42

⁸⁴ Brülde, 2009: 121

Varför pratar vi inte om förkortad arbetstid?

Det finns många skäl att diskutera en förkortning av arbetstiden, men i debatten mellan de svenska riksdagspartierna har arbetstidsfrågan lyst med sin frånvaro de senaste åren. I en intervju på åtta minuter med Moderaternas Maria Abrahamsson och Feministiskt Initiativs Gudrun Schyman från 2010 har en tittare skickat in en fråga om sex timmars arbetsdag och efter att ha diskuterat frågan i ungefär fem minuter utbrister Abrahamsson att:

Det finns inget annat parti än Feministiskt Initiativ som driver den frågan. På ett sätt kan jag tycka att det är slöseri med energi att stå och argumentera om detta för det är ingen fråga!⁸⁵

I Miljöpartiet har nyligen en diskussion om att slopa deras tidigare mål om sex timmars arbetsdag uppkommit och Reinfeldt pratar om längre arbetstid i form av höjd pensionsålder. Vänsterpartiet och Socialdemokraterna har de senaste åren slutat driva målet om förkortad arbetstid, men i Vänsterpartiets senaste kongress beslutades att frågan igen skulle komma upp på dagordningen. Var har debatten om förkortad arbetstid tagit vägen, och varför försvann den?

Jag frågade Moderaternas Karin Juhlin varför hon tror att arbetstidsfrågan blivit så inaktuell i den svenska partipolitiken. Hon svarar att hon ser arbetstidsförkortning som en fråga för arbetsmarknadens parter. Lagstiftning mot kortare arbetstid skulle undergräva kollektivavtalssystemets trovärdighet och skulle också kunna hota tillväxten, menar Juhlin. Oavsett argument mot frågan om förkortad arbetstid så vill jag påstå att det fortfarande inte finns några skäl att inte diskutera frågan i den offentliga svenska debatten. Att det finns motargument är inte en anledning att inte diskutera frågan – i en offentlig debatt kan alla få sina röster hörda.

Den ekonomiska hegemonins kolonisering av tiden

Att frågan inte finns med i den politiska debatten kan vara en följd av den ekonomiska norm som dominerar vårt kapitalistiska samhälle, och som Fuehrer skriver om i sin avhandling *Om tidens värde, en sociologisk studie av senmodernitetens temporala livsvärldar*. Avhandlingen är en grundlig studie av människors kontemporala tidsuppfattningar, och Fuehrer menar att det finns en norm som innebär att arbetet är det tidsanvändningsområde som har högst status i vårt samhälle och att det finns en kapitalistisk ekonomisk hegemoni över tiden. I denna hegemoni ses tiden som

en knapp och dyrbar resurs vilken det gäller att utnyttja optimalt. Synen på tid som en begränsad tillgång vilken måste förvaltas enligt nyttomaximeringsprincipen innebär att tiden transformeras till en ekonomisk faktor vars värde fastställs beroende på vad tiden kan användas – eller inte kan användas – till, samt hur andra bedömer värdet av de valda aktiviteterna. Denna värdering är i sin tur baserat på en socialt och kulturellt determinerad taxonomi av sysselsättningar och tidsfördriv där arbetet i allmänhet och lönearbetet i

---

⁸⁵ Debatten kan ses på Youtube, se <http://www.youtube.com/watch?v=GWrLvE81be0>, 6.35, senast besökt 2012-02-17

synnerhet har kommit att bli den hegemoniska normen för värdefull tidsanvändning i de kapitalistiska samhällena.⁸⁶

Förre detta Miljöpartipolitiker Birger Schlaug ställer sig skeptisk till dagens arbetstidsorm och menar att 40-timmarsveckan idag betraktas som en ”naturlag”.⁸⁷ Fuehrer uppmärksammar också denna syn på arbetstiden som ett slags måste som människor bara får finna sig i. Trots att tiden blivit något människor, enligt rådande diskurs, både kan konsumera, utnyttja och förbruka verkar det som att vi inte har någon reell makt över den.⁸⁸ Fuehrer skriver att:

en arbetsdag som i genomsnitt omfattar åtta timmar framstår i dagens svenska debatt som närmast orubblig, som en antropologisk konstant för hur mycket varje någorlunda arbetsförmögen människa bör arbeta under ett dygn, trots att åtta timmar varit de facto norm för dygnsarbetstiden i mindre än hundra år.⁸⁹

Arbetstidsnormen är således ett exempel på den hopblandning som ibland kan ske mellan natur och kultur. Sociala sanningar skapas av oss människor och är därmed föränderliga – det går alltid att göra på ett annat sätt om vi pratar om vad det är vi gör och kommer fram till att vi vill göra något annat.⁹⁰

Denna norm står i rak motsättning till vad vi faktiskt verkar föredra. Sanne redogör för ett flertal undersökningar som visar vad vi svenskar faktiskt föredrar – mer ledig tid över högre lön.⁹¹ Han skriver (med hänvisning till David Macarov) att:

[d]et finns en spricka mellan normen – som säger att arbete är viktigt och hedervärt – och verkligheten som är att alla söker undvika eller minimera arbete.⁹²

I Fuehrers intervjuundersökning önskade som nämnt en överväldigande majoritet – även de med relativt låga inkomster – mer ledig tid framför högre lön om de fick möjligheten.⁹³ Av de intervjudeltagare som jobbar heltid eller mer menar de allra flesta att det inte är av ekonomiska orsaker de vill arbeta länge. Några anger som orsak att de inte vill ha sämre materiella standard i jämförelse med andra i deras sociala umgängeskretsar, men de allra flesta förklarar det med en rädsla – en rädsla att sticka ut, till exempel som deltidsarbetare och på så vis bli av med arbetet. Flera önskar en generell arbetstidsförkortning – så att de kan gå ner i arbetstid utan att sticka ut från normen.⁹⁴

Det finns såklart de som trivs med sin arbetstid oavsett sociala normer – de som har till exempel ”kreativa” och ”utvecklande” arbeten, och det är också dessa arbeten som brukar ge bäst avkastning.⁹⁵ Men att använda detta som argument för att inte diskutera

---

⁸⁶ Fuehrer, 2010: 48

⁸⁷ T.ex. i detta blogginlägg: <http://schlaug.blogspot.com/2012/01/och-nu-slipar-medierna-sina-knivar.html>, senast besökt 2012-03-12

⁸⁸ Fuehrer, 2010: 25

⁸⁹ Fuehrer, 2010: 19

⁹⁰ Mer om förhållandet mellan natur och kultur i t.ex. Ekström och Larsson, 2010: 269-270

⁹¹ Sanne har sammanställt undersökningar som gjorts fram till 1995 i Sanne, 1995: bland annat 32, 49-54, 260. Även i Sanne, 2010: 49.

⁹² Sanne, 1995: 138

⁹³ Fuehrer, 2010: 155-156, 185

⁹⁴ Fuehrer, 2010: 186, se också Sanne, 1995: 260 och 2010: 50 om fler undersökningar som visar en önskan om generell arbetstidsförkortning i syfte att undvika att sticka ut från normen.

⁹⁵ Jfr. Sanne, 1995: 262

förkortad arbetstid vore orimligt – för det första behöver inte en generell arbetstidsförkortning betyda att alla *tvingas* arbeta mindre och för det andra gäller detta arbetsprivilegie inte alla. Paulsen skriver att trots att aktuell forskning visar att européer värdesätter arbete högre än fritid i syfte av välstånd och personlig lycka, så skulle en tredjedel välja att sluta arbeta om de blev ekonomiskt oberoende.⁹⁶ Detta visar inte bara att många inte upplever sina arbeten som värdefulla i sig utan också den enorma kraft normer kan ha i och med att de kan övertyga människor om att göra saker de egentligen inte vill.

Man behöver såklart inte kritisera normer bara för att det är en norm, det finns naturligtvis normer som är bra för oss. Men det är fortfarande viktigt att vara medveten om vilka normer vi lever i – att de inte är oföränderliga sanningar utan tankeströmmar som kan granskas, diskuteras och förändras. En norm riskerar att bli skadlig då den begränsar oss till att diskutera vad som fungerar i de rådande normerna istället för att utgå från vad vi egentligen tycker är rätt och fel. Paulsen skriver om hur politikens roll slutat innebära att vara en förändrande faktor, där det finns opposition som har andra grundidéer om samhällets utformning. Nu är både opposition och styrande makt fast i den kapitalistiska normen och skillnaden mellan höger och vänster handlar endast om hur mycket eller lite kapitalismen ska regleras.⁹⁷ Han kallar detta för ”det endimensionella tänkandet”.⁹⁸

Det heliga arbetet

Jag har kommit över ett flertal kritiker som refererar till arbetsnormen, överkonsumtionen, den eviga tillväxten och kapitalismen som något som nästan blivit religiöst. Liv Strömquist skriver i sitt seriealbum *Ja till Liv, Liv Strömquists ABC* att trots att idén om att ständigt arbeta leder till både tristess, kvävd livsglädje och överproduktion – som i sin tur leder till att man tvingas stimulera överdriven konsumtion – som i sin tur dränerar jordens resurser – så anses det moraliskt riktigt att sträva efter att arbeta mer och tjäna mer pengar. Förklaringen till detta är att arbetet har en ”stark religiös betydelse”.⁹⁹ Fuehrer skriver: ”I de moderna och senmoderna samhällena har de gamla religiösa ideologierna ersatts av kapitalismen som kvasireligiös upplevelse”.¹⁰⁰ Han skriver om ”...ett homogent arbetsbegrepp som sedan prisas för att vara den högsta dygden en människa kan och bör sträva efter. /.../ [k]apitalismens dogmer har ersatt religionens i en kultisk dyrkan av den nya treenigheten – pengarna, marknaden och lönearbetet.”¹⁰¹ Sanne pratar också om ”en kollektiv trosbekännelse till arbetsetiken”.¹⁰² Strömquist skriver att:

[u]ttalanden som ’jag jobbar hela tiden’, ’jag jobbar jämt’ och ’jag är aldrig ledig’ har ändrat innebörd, från att vara ett sätt att kallprata till att bli ett sätt att kokettera. Jag kan tänka mig att det under den period som Sverige var strängt kristet fungerade ungefär likadant. Att folk – för att framhäva sin fromhet –

---

⁹⁶ Paulsen, 2010: 59

⁹⁷ Paulsen, 2010: 53

⁹⁸ Paulsen, 2010:49

⁹⁹ Strömquist, 2011: 16

¹⁰⁰ Fuehrer, 2010: 46-47

¹⁰¹ Fuehrer, 2010: 19, 20

¹⁰² Sanne, 1995: 138

upprepade fraser som till exempel: 'Jag missar aldrig en gudstjänst' eller 'jag läser Bibeln varje kväll'.¹⁰³

Fuehrer anmärker också denna uppfattning om lång arbetstid som något till synes heligt: "Skillnaden mellan vardag och helg, det vill säga även mellan profant och sakralt, utplånas när veckans alla dagar förvandlas till helgdagar för en ansträngd dyrkan av det kapitalistiska systemet."¹⁰⁴ Även i *Work, Capitalism, Economics, Resistance* finns sammanlikningar mellan kapitalism och religion. Där spekuleras det i om konsumism har ersatt den religiösa puritanismen, och att ingenting är mer heligt, mer universellt försvarat, än egendom. De påpekar att inte ens den mest radikala oliktankare kan föreställa sig en värld utan arbete.¹⁰⁵

Denna brist på ifrågasättande påminner om hur religiös tro betraktats som universala sanningar och inte kallats "religion" förrän satt i jämförelse med andra religioner. Det verkar alltså inte finnas något utrymme för att ifrågasätta allmänna sanningar förrän andra sanningar gjort sig uppenbara. Schlaug jämför religion och vetenskap och skriver att:

själva kärnan i vetenskapen är ifrågasättande. Det är i fundamentalistisk religion man inte ifrågasätter /.../ Det är i religiösa sammanhang man kan finna människor som anser att svar är bevisade som riktiga om de är formulerade i heliga urkunder. /.../ tron på ekonomisk tillväxt ligger i samma härad.¹⁰⁶

Kanske är det denna religiöst kapitalistiska "hjärntvätt" som är orsaken till att vi blundar för miljöförstöring, klimatpåverkan och de extremt ojämna resursfördelningar, av både materia och tid, som finns mellan fattiga och rika.¹⁰⁷ Fuehrer understryker att något kapitalismen saknar, som andra religioner har, är en gemensam vision om ett bättre samhälle. Den gemensamma drömmen om till exempel ett paradiset har undanröjts av "en ständigt pågående, världslig skuldbeläggning som successivt förstör basen för en gemensam tillvaro."¹⁰⁸

Språkstudie

Att vi har en rådande arbetsnorm visar sig på många sätt, inte minst genom hur vi pratar om arbete och tid. Sättet vi pratar både påverkas av och reproducerar normer, och för att tydliggöra hur normen om arbete i allmänhet och arbetstid i synnerhet ter sig har jag valt att göra en övergripande språkstudie. Genom en undersökning av politikernas, mediernas och andras ordval kanske vi kan urskilja bakomliggande ideologiska element. Därför plockar

---

¹⁰³ Taget ur artikeln *Skytte och de glittrande ögonen* av Liv Strömquist i *Efter Arbetet* 2011-08-19, kan läsas här: <http://efterarbetet.etc.se/nyhet/skytte-de-glittrande-ogonen>, senast besökt 2012-02-17

¹⁰⁴ Fuehrer, 2010: 47

¹⁰⁵ Work, 2011: 257-258

¹⁰⁶ Schlaug, *Från tillväxt till utveckling*, kan läsas här: <http://utveckling-utan-tillvaxt.blogspot.com/>, senast besökt 2012-02-17

¹⁰⁷ Jfr. Fuehrer, 2010: 20. Ett exempel som gör den orättvisa materiella resursfördelningen uppenbar framgår i Foresight. *The Future of Food and Farming*, 2011: 9-10, 18 där det står att vi kastar uppskattningsvis mellan 30 och 50 % av all mat som produceras samtidigt som runt tre miljarder människor lider av antingen för lite eller för mycket matkonsumtion. Ungefär en miljard människor lider av hunger, ytterligare en miljard av så kallad "dold hunger", som innebär att viktiga spårämnen som till exempel vitaminer och mineraler saknas i dieten, och en miljard lider av överkonsumtion av mat som leder till bland annat kardiovaskulära sjukdomar och diabetes.

¹⁰⁸ Fuehrer, 2010: 47

jag enskilda ord från den generella politiska debatten, framför allt ur mainstream-media, för analys.

Det händer ofta att vi omedvetet ”köper” argument och framställningar för att de utger sig för att vara objektiva och icke-ideologiska, men egentligen döljer de ofta ideologiska element. Ofta påverkar dessa till synes neutrala ”sanningar” oss att själva bli budbärare av de ideologier som gömmer sig bakom, utan att vi märker det.¹⁰⁹ Till att börja med vill jag inleda med några personliga erfarenheter enligt vilka de första frågorna som kommer upp i möten med nya människor ofta är ”vad arbetar du med?” eller till och med ”vad gör du?”, där det väldigt generella och breda ordet ”gör” underförstått ska tolkas som ”vilket yrke har du?”. Flera av mina vänner vittnar om hur man ofta hamnar i någon slags förstummelse om någon svarar att de inte har arbete – man vet inte hur man ska förhålla sig till denna person och det är svårt att identifiera denne. Som barn blev jag ofta frågad om vad jag ville ”bli” när jag blev stor, något som också skulle tolkas, underförstått, som vilket yrke jag önskade mig som vuxen.

Att den arbetsidealiserande diskursen så starkt påverkar både sättet vi pratar med barn och sättet vi förhåller oss till varandra (bland annat) vittnar om en vida förankrad språkanvändning som har dolda ideologiska budskap och som ger oss uppfattningar om hur saker ska, kan och bör vara, utan att nödvändigtvis förklara *varför* det är så.

Att arbetstiden utan tveksamhet delas in i olika mått bedömda utefter 40-timmarsveckan och åttatimmarsdagen bekräftar det Schlaug menar med att den rådande bedömningen av hur mycket tid vi ska lägga på arbete blivit en ”naturlag”. Vi kallar det ”del”- och ”hel”-tid, och utan att förklara hur mycket tid detta innebär så förstår vi. Arbetstiden brukar också delas in i procent och då är det underförstått att hundra procent är 40 timmar i veckan. Sanne skriver att ”[d]et mest påtagliga normskapande på arbetstidens område är kanske hur arbete definieras i ’heltid’ och ’deltid’”, och refererar sedan till en intervjuundersökning där deltagarna som arbetat deltid fick frågan ”varför” utan att något motsvarande fråga ställdes till de som arbetade heltid.¹¹⁰ Frånvaron av ifrågasättande av heltidsarbetarna syftar både på att 40-timmarsveckan är det självklara valet, som inte ens behöver förklaras, och att något annat än det avviker från normen och måste förklaras. Att arbeta mindre än 40 timmar i veckan antas instinktivt inte accepteras.

Uttryck som ”tid är pengar” och ”spara” eller ”slösa” tid gör det uppenbart att begreppen tid och ekonomi flyter ihop. Fuehrer menar att det finns en ekvivalens mellan tid och pengar, som inte bara innebär att tid är pengar, utan också att pengar är tid.¹¹¹ Detta bekräftas inte bara av att den mänskliga tiden är den mest omfattande av de handelsvaror (i tillägg till erfarenhet, kunskaper och så vidare) som en arbets säljare säljer till arbetsgivaren i och med anställningskontraktet. Att den mänskliga tiden kan köpas och säljas bekräftas av att många av Fuehrers intervjudeltagare refererar till tiden som en handelsvara.¹¹² Flera resonerar också kring tid som meningslös i frånvaro av pengar. Den fria tiden tycks enligt några intervjudeltagare förlora sitt värde om det inte finns möjlighet till konsumtion av varor och upplevelser – något som kan upplevas som en

---

¹⁰⁹ Jfr. Ekström och Larsson, 2010: 269

¹¹⁰ Sanne, 1995: 137

¹¹¹ Fuehrer, 2010: 132, 141

¹¹² Fuehrer, 2010: 132, 185

stressfaktor.¹¹³ Ett av syftena de av respondenterna som valt pengar före tid resonerar kring är möjligheten att köpa mer ledig tid, till exempel i form av hushållsnära tjänster.¹¹⁴ Detta menar Fuehrer är ”tidsspararens dilemma” – man måste lägga så mycket tid på arbete så att man har råd att köpa tidssparande produkter och tjänster.¹¹⁵

Oavsett vad arbetet i sig innebär verkar det aldrig vara slöseri med tid att *arbeta*. Arbete är det vi ska uppnå – och det utan att definiera vad arbetet innehåller. Att arbeta med till exempel vapenproduktion eller med att komma på vilket reklambudskap som kan få flest möjliga att konsumera prylar de inte visste att de ”behövde” är, så länge det är betalt arbete, inte slöseri med varken tid eller mänskliga resurser.

Ordet arbete döljer i sig bakomliggande antagningar. Det vi menar med arbete är egentligen lönearbete – betalt arbete, trots att alla utför arbete hela tiden, även skolungdomar, pensionärer och arbetslösa. De tvättar, städar, reparerar, bygger, transporterar och så vidare – men detta brukar vanligtvis inte räknas in under begreppet arbete. Johan Ehrenberg och Sten Ljunggren menar att värderingen av arbete – icke arbete handlar om att vissa arbeten blivit en vara – något vi köper och säljer. För inte så länge sedan var det till exempel en omöjlighet att betrakta barnuppfostran som ett jobb. På samma sätt börjar arbeten som tidigare värdesatts som lönearbete omdefinierats till ickearbete, till exempel har det tidigare avlönade hemtjänstarbetet i stor grad slutat vara avlönat och kallas istället ”frivilliga anhörarinsatser”¹¹⁶. På andra områden sker det omvända; tidigare privat städning kan nu kallas ”hushållsnära tjänst”,¹¹⁷ vilket kan tyckas ologiskt. Arbete definieras inte utefter hur stor nytta det gör för samhället, utan huruvida någon med pengar kan betala för det eller ej. Detta är något Strömquist uppmärksammar. Saker som behöver utföras, som till exempel att hjälpa hemlösa på fötter, renovera nerslitna hyresrätter, sortera och återvinna sopor, tillverka medicin för botbara sjukdomar som malaria och så vidare är inte nödvändigtvis arbeten medan att vara VD för ett oljebolag, vara reklamskapare eller börsmäklare räknas som arbeten. De senare använder Strömquist som exempel då hon skriver ”[g]enerellt kan man säga att de arbeten som var [är, förf. anm.] mest onödiga eller skadliga för samhället hade [har, förf. anm.] högst status och gav [ger, förf. anm.] högst betalt”¹¹⁸.

Vilket arbete som helst är bättre än inget arbete
- *Bill Clinton*¹¹⁹

Det här är vår stund. Det här är vårt tillfälle att sätta människor i arbete och
öppna möjlighetens dörrar för våra barn
-*Barack Obama*¹²⁰

Den svenska motsvarigheten till den amerikanska här så direkt uttalade arbetsmoral är kanske *arbetslinjen*. ”Att som politiker ’värna om arbetslinjen’ har idag blivit något som man både från höger och vänster kungör med samma mekanik som när man säger sig

---

¹¹³ Fuehrer, 2010: 141, 143

¹¹⁴ Fuehrer, 2010: 185 – behöver mer, hitta sida med citat om t.ex. hemhjälp osv

¹¹⁵ Fuehrer, 2010: 56

¹¹⁶ Jfr. Ehrenberg och Ljunggren, 2011: 237

¹¹⁷ Jfr. Ehrenberg och Ljunggren, 2011: 237

¹¹⁸ Strömquist, 2011: 10-11

¹¹⁹ Citerat och översatt av Paulsen, 2010: 46

¹²⁰ Citerat och översatt av Paulsen, 2010: 46

vilja bekämpa främlingsfientlighet eller mäns våld mot kvinnor”, skriver Paulsen.¹²¹ Statens offentliga utredning om begreppet inleds med frasen ”Att vara för arbetslinjen är ungefär lika kontroversiellt i svensk politik som att vara för fred”¹²². Paulsen såväl som SOU-författarna varnar för hur politiska uttalanden kan ha en tendens att bli välklingande ord utan djupare innebörd, floskler som tenderar att förlora sin mening. ”Arbetslinjens” definition förblir flytande; den kan innebära allt från ambitioner om att minska arbetslöshetsfattigdom till att tvinga cancersjuka i arbete.¹²³ Svårigheten att definiera begreppet blir tydligt i Simon Svenssons radiokrönika ”Arbetslinjen – en definition” sänt i P3-programmet Tankesmedjan. Svensson undrar över begreppets innebörd och ringer Moderaterna för att fråga, och efter några vidarekopplingar och mycket tvekan får han svaren ”det är inga svårigheter, det är ju att alla ska ha arbete och alla ska kunna arbeta”¹²⁴ och ”det finns ingen sån skarp definition /.../ alltså arbetslinjen det får man snarare se som en... vår ambition att skapa fler jobb på sikt.”¹²⁵

Enligt statens utredning kan arbetslinjen innebära att:

de som kan arbeta och bidra till sin egen och andras försörjning också skall ha möjlighet att göra detta. Genom denna princip prioriteras aktiva åtgärder i form av arbete, praktik eller utbildning framför enbart utbetalningar av kontanta ersättningar.¹²⁶

Paulsen menar att detta betyder ett aktivt avståndstagande från villkorslös inkomst.¹²⁷ I SOU-utredningen kan man läsa om dubbelheten i arbetslinjen; delvis är den ett uttryck för statens önskan att ge människor bättre livsvillkor och möjligheter, och delvis är den en förlängning av statens makt över individen då den syftar på att disciplinera denne och minska dennes möjligheter till självbestämmande. På så vis ”vävs rättigheter och tvång, bistånd och disciplinering ihop i ett och samma begrepp”, enligt utredningen¹²⁸ Malin Junestav har sett tillbaka på begreppets historia, med början i 30-talet, och menar att det finns tre olika skeden: till att börja med representerade det ett kontroll och disciplineringsperspektiv, sedan ett självhjälps- och uppfostringsperspektiv och nu ett rättighetsperspektiv.¹²⁹ Staten ska vara individen till ”hjälp” genom att förse henne med arbete. Paulsen menar att begreppsanvändningen idag innebär ett antagande om att ”lönearbetet har en omistligt god inverkan på vår mentala och fysiska hälsa.”¹³⁰ En längre diskussion om rättighetsbegreppet finns på sidan 38.

Antagandet om arbetets goda inverkan på vår hälsa kan också tolkas ur sättet vi pratar om arbetslöshet som något väldigt ohälsosamt. Till att börja med kan själva ordet ”arbetslös” vara föremål för analys. En person som har fast anställning och inte arbetar

---

¹²¹ Paulsen, 2010: 53

¹²² SOU, 2005: 9

¹²³ Jfr. Paulsen, 2010: 53-54

¹²⁴ Sagt av icke namngiven person på moderaternas riksdagskansli, lyssna ca 01:54

<http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=3718&grupp=9972&artikel=4657346>

¹²⁵ Sagt av Anna Ahlström, handläggare i arbetsmarknadsfrågor för Moderaterna, lyssna ca 04.30

<http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=3718&grupp=9972&artikel=4657346>

¹²⁶ SOU, 2005: 9

¹²⁷ Paulsen, 2010: 54

¹²⁸ SOU, 2005: 10, jfr. Paulsen, 2010: 54

¹²⁹ Paulsen, 2010: 54

¹³⁰ Paulsen, 2010: 54

kallas ledig eller fri, man har ”fri tid”, men en som inte är anställd är arbets-”lös” – inte arbets-”fri”.

Den arbetslösas åtaganden är inte en vara som kan säljas på en arbetsmarknad. Trots att personen kanske inte är så kallat ”anställningsbar” kan denne med största sannolikhet fortfarande utföra oavlönat arbete – och det finns ingenting som säger att detta arbete i sig skulle vara sämre för personens eller för samhällets hälsa än ett arbete som kan säljas. Ehrenberg och Ljunggren skriver att ”[s]ystemet handlar inte om huruvida vi ska arbeta eller inte. Utan om vi ska få betalt för det eller inte. Samhället delas in i oavlönade och avlönade.”¹³¹ Om en person till exempel valt att engagera sig i välgörenhet på fulltid och inte lönearbeta kallas denne för arbetslös, även om denne kanske gör ett mycket mer samhällsutvecklande arbete än någon som är anställd.

Andra ord som har stigmatiserande inverkan på människor utan arbete är till exempel ”sysselsättning”, ”sysslös”, ”overksam” ”utanförskap” och ”anställbarhet”.¹³² Man brukar också prata om framförallt arbetslösa ungdomar som ”lata”.¹³³ Arbetslösas tid är inte värdefull utan bortkastad då den inte läggs på lönearbete. Fuehrers arbetslösa intervjudeltagare är missnöjda med sin situation, förutom några få som själva valt att ställa sig utanför arbetssamhället och som är nöjda.¹³⁴ Detta visar hur normer, som ger sig uttryck i bland annat ordval, har kraft att påverka människors upplevda livskvalité. De här människorna har ju all den där tiden som många av oss andra önskar att vi hade. Men normen hyllar arbetet, upptagenheten och överkonsumtionen, och kallar alla som inte kan upprätthålla detta leverne för ”utanför”. Dessutom har den allt mer kommersialiserade fritiden gjort att många av de fritidsaktiviteter som tidigare var gratis nu kostar pengar, en praktisk konsekvens av uppfattningen att människor som inte arbetar är ”sysslösa” då det faktiskt minskar deras möjligheter att göra saker då de, i de flesta fall, har mindre ekonomiska resurser än lönearbetare.

Paulsen skriver om hur ett flertal vetenskapliga undersökningar slår hål på föreställningen om arbetets goda inverkan på vår hälsa då det visar sig att sambandet mellan arbetslöshet och ohälsa mer är ett utslag av ideologi än av vetenskap. Till exempel så höjdes medellivslängden under depressionen då många blev arbetslösa, och en svensk studie visar att vår hälsa förbättras avsevärt när vi går i pension.¹³⁵

Att kalla arbete för ”sysselsättning” – ett ord som egentligen syftar på vilket ”görande” som helst – förstärker villfarelsen att lönearbete är hälsoframbringande bara på grund av att det är lönearbete. Dessutom finns det en viss antydning om en önskan att bara hålla människor upptagna – en slags disciplineringsmetod. Med begrepp som ”sysselsättning” tar arbetet ännu ett steg från försörjningsperspektivet och in i perspektivet där arbetet är något värdefullt endast på grund av att det är ett arbete och inte på grund av nyttan detta

---

¹³¹ Ehrenberg och Ljunggren, 2011: 238

¹³² Se bl. a. sökning av ”anställningsbar” i SvD

<http://www.svd.se/search.do?q=anstallningsbar&sort=date>, och DN

<http://www.dn.se/sok/?s=anst%25C3%25A4llningsbar>, senast besökta 2012-03-07. Jfr. också Fuehrer, 2010: 131

¹³³ T. ex. enligt Bert Karlsson på Newsmill från 2010-09-01:

<http://www.newsmill.se/artikel/2010/09/01/dagens-ungdomar-r-lata-och-bortsk-mda-3>, eller enligt Sakine Madon i Expressen från 2010-08-21 <http://www.expressen.se/ledare/sakine-madon/sakine-madon-sanningen-ar-att-ungdomar-ar-lata/>, senast besökta 2012-03-07

¹³⁴ Fuehrer, 2010: 185-186

¹³⁵ Paulsen, 2010: 58-59

arbete gör. Kanske denna arbetsmoral håller människor ”sysselsatta” på bekostnad av till exempel tid till att tänka kritiskt, engagera sig politiskt, ifrågasätta rådande normer och styrelsesätt och skapa vettig opposition.

Normens egen lösning på arbetslösheten kan också studeras ur ett språkperspektiv. Uttryck som till exempel att ”skapa jobb”, ”rädda jobben”, ”rädda bilindustrin” och ”skapa efterfrågan”¹³⁶, är några exempel på hur den stimulanspolitik som krävts för att upprätthålla rådande normer kan låta. Återigen är detta exempel på hur arbetet tolkas som en räddning för samhället i sig, utan att se till arbetets innebörd eller faktiska behov. Man ska skapa nya arbeten istället för att se till att de stora behov av arbeten som redan finns, som till exempel sopsortering, blir avlönade arbeten och man ska rädda jobb som inte längre verkar behövas, som till exempel inom bilindustrin. Själva uttrycket att ”skapa efterfrågan” syftar direkt till att simulera och tvinga fram behov som tidigare inte funnits. Ett annat uttryck är ”arbetskraftsinvandring”¹³⁷, ett begrepp som tar avstånd från de problem som leder till den massmigration vi har i världen idag, då det antyder att vi kan hjälpa människor endast om de kan göra ”nytta” och lönearbeta.

Språket vi använder har en tendens att få kultur att framstå som natur och har därmed betydelse för vilka föreställningar vi får om sanning och falskhet. ”Om tidningarna ideligen skriver att samhällets orättvisor inte går att göra någonting åt kommer denna slutsats slutligen framstå som det naturliga och enda sättet att tänka. Att det under texternas yta döljer sig maktintressen, att det finns de i samhället som vill ha status quo, kommer att gå oss förbi”, skriver Ekström och Larsson.¹³⁸ Kanske kan vi synliggöra samma gamla disciplineringsansatser som de tidigare mer uppenbara disciplineringsmetoderna idag i vårt språk.

Tidsnormen koloniserar även andra delar av livet än arbetet

Arbetarens främsta uppgift är inte längre att producera – eftersom behovet av nödvändigt arbete kontinuerligt minskar på grund av den ökade produktiviteten – utan framförallt att konsumera. – *Paul Fuehrer*¹³⁹

Det konsumismen lyckats med är att vidga den systembevarande rationaliteten från produktionens område till konsumtionens; vi är inte längre anpassade individer i enbart arbetet, även under det som borde vara vår fria tid beter vi oss enligt på förhand givna mönster. – *Roland Paulsen*¹⁴⁰

Trots att vi arbetar betydligt färre timmar idag än vad vi gjorde under industrialiseringen verkar upplevelsen av tidbrist aldrig ha varit större än nu, särskilt för föräldrar med hemmavarande barn.¹⁴¹ Fuehrer menar att detta kan förklaras på tre olika sätt. För det första finns det fortfarande en stor skillnad mellan könen i tid som läggs på hushållsarbete. Enligt en SCB-undersökning från 2003 utför småbarnsmammor i

---

¹³⁶ T.ex. gav sökorden ”rädda jobb” gav 1056 träffar på SvD;

<http://www.svd.se/search.do?q=radda+jobb&submit=>, och ”skapa efterfrågan” gav 485 träffar;

<http://www.svd.se/search.do?q=skapa+efterfragan&sort=date,2012-03-07>

¹³⁷ Fick t.ex. 514 träffar i SvD; <http://www.svd.se/search.do?q=arbetskraftsinvandring&sort=date,2012-03-07>. Se också t.ex. regeringens hemsida: <http://www.regeringen.se/sb/d/9685/a/90346>, senast besökt 2012-03-07.

¹³⁸ Med hänvisning till Slavoj Žižek, Ekström och Larsson, 2010: 270

¹³⁹ Fuehrer, 2010: 59

¹⁴⁰ Paulsen, 2010: 139

¹⁴¹ Fuehrer, 2010: 116

absoluta siffror dubbelt så mycket hemarbete som småbarnspappor. Mellan 35 och 40 % av ensamstående mödrar uppger att de är stressade. Av sammanboende mödrar är cirka 23 % stressade.¹⁴²

För det andra verkar gränsen mellan fritid och arbete suddats ut för många. Flera fritidsforskare anser att förvärvsarbetet och den avlönade arbetstiden fortfarande, trots förminskning av arbetstid under 1900-talet, sätter sin prägel på hela vardagslivet, även på fritiden.¹⁴³ Många av Fuehrers intervjudeltagare uppfattar höga krav om tillgänglighet till jobbet även på fritiden och på semestern.¹⁴⁴ Detta verkar för det mesta vara ett problem för professionella yrkesgrupper och akademiker och är kanske en följd av att nya, snabbare och mer tillgängliga kommunikationstekniker som mobiltelefoner med internet och e-mail gjort att kravet på tillgänglighet höjts.¹⁴⁵

En tredje förklaring är att fritiden kommit att bli ett viktigt projekt som kopplas till personlig utveckling och social status. Tidigare har fritiden varit ett utrymme för framförallt vila och rekreation och tid till att vårda relationer, men med en tilltagande rationalisering och kommersialisering av fritidsaktiviteter ställs normativa krav på individens fritid om att finna och visa upp sin identitet. Dessa normativa tvång gör att fritiden alltmer börjar likna ett resultatriktat lönearbete då den kräver både noggrann planering och utvärdering.¹⁴⁶ Detta kan vara en följd av uppfattningen om tiden som en resurs som måste utnyttjas så effektivt som möjligt, även på fritiden. Tiden har blivit en begränsning istället för en möjlighet, och allt för många aktiviteter, med krav på meningsfullhet, ska pressas in i allt för korta tidsutrymmen.¹⁴⁷

En av Fuehrers intervjudeltagare reflekterar över detta. Han har bestämt sig för att han hellre vill ha mer ledig tid än högre lön, men menar att fritiden blivit så full av krav att det kanske inte alls skulle bidra till mindre stress, och säger att ”det är inte socialt acceptabelt att inte vara upptagen helt oavsett hur mycket eller lite man jobbar”.¹⁴⁸ Fuehrer skriver att fritiden delvis har förvandlats till ”en arena för identitetsproduktion och statuskamp” och att dess kommersialisering och rationalisering ”har lett till en tempoökning på ett område där det egentligen skulle behövas mer tid för eftertanke”.¹⁴⁹

En grundläggande dimension i människors identitetsarbete har enligt en undersökning av Gerhard Schultze¹⁵⁰ blivit ett begär att snabbt kunna konsumera upplevelser i form av produkter, tjänster och önskade situationer, som till exempel långa resor eller privata gymlektioner.¹⁵¹ Sanne skriver att ”dagens högkonsumtion [kan] förklaras med att den rådande sociala ordningen håller henne [människan] fast vid ett beteende.”¹⁵² Trots denna

---

¹⁴² Fuehrer, 2010: 116

¹⁴³ Fuehrer, 2010: 58

¹⁴⁴ Fuehrer, 2010: 185

¹⁴⁵ Fuehrer, 2010: 117

¹⁴⁶ Fuehrer, 2010: 117

¹⁴⁷ Jfr. Fuehrer, 2010: 55, 117

¹⁴⁸ Fuehrer, 2010: 157

¹⁴⁹ Fuehrer, 2010: 117

¹⁵⁰ Efter en empirisk studie av livet i den tyska byn Nürnberg, 1985, se Fuehrer, 2010: 57

¹⁵¹ Fuehrer, 2010: 57

¹⁵² Sanne, 1995: 262

uppenbart ohållbara livsstil har vi en norm som ger oss föreställningen att ökad konsumtion och evig ekonomisk tillväxt ska lösa alla våra problem.¹⁵³

Den ekonomiska hegemonin och nyttomaximeringsaspekten har alltså inte bara tagit makt över arbetstiden utan även över fritiden, något som inte bara visas i hur människor idag använder sin tid, hur vi konsumerar och hur vi blir sjuka på grund av stress men också i de politiska prioriteringar som görs. Fuehrer skriver:

Resultatet av senmodernitetens motsägelsefulla temporala värdesystem, enligt vilket både lönearbete och fritid bör tillskrivas högsta prioritet, är människor som drömmer om att vara tidsrika samtidigt som de i vardagslivets samtliga domäner tvingas stressa och spara tid /.../ Den ekonomiska rationaliseringslogikens prägling av människornas syn på sin disponibla tid – man kan aldrig spara tillräckligt – innebär att den senmoderna människan allt snabbare sparar tid på ett område av vardagslivet som hon sedan använder för att ännu snabbare spara ännu mer tid på ett annat område.¹⁵⁴

Hur, och av vem, upprätthålls normen?

Frågan om hur det kommer sig att vi fortsätter leva i denna norm som orsakar oss så mycket stress är en stor och svår fråga utan något absolut svar. Alla är med och upprätthåller normen, i mer eller mindre grad och mer eller mindre medvetet. I språkstudien fick vi exempel på hur vi omedvetna kan komma att reproducera ideologi bara genom språket vi använder och tar efter från bland annat till synes neutral mainstream-media. Dessutom upprätthålls normen naturligtvis också i allra högsta grad av alla som arbetar, särskilt de som arbetar heltid men också av de som strävar efter att arbeta heltid. I detta kapitel vill jag till att börja med begrunda några av de typiska självreproducerande egenskaper normer har och sedan vill jag gå vidare till att med hjälp av ett intersektionellt perspektiv försöka utreda maktrelationer inom normen. Finns de som tjänar mer på normen än andra? Har de i så fall någon makt över normbildningen?

En aspekt på varför normer upprätthålls är att ingen vill ”sticka ut”. ”Samhällets sociala – och även temporala – strukturer skapas visserligen av individuella handlingar men de har gentemot aktörernas faktiska handlingar ett försprång i rum och tid som ger de alltid redan befintliga strukturerna en viss makt över handlingarnas utformning”, skriver Fuehrer.¹⁵⁵ Även om man själv inte varit med och bestämt att arbetstiden ska vara 40 timmar i veckan så arbetar man 40 timmar i veckan, eller strävar efter att arbeta 40 timmar i veckan. Alla andra gör ju så – och plötsligt är man själv en av de där ”andra som gör så”. Flera av Fuehrers intervjudeltagare har som nämnt antytt önskemål om en generell arbetstidförkortning av anledningen att de inte ensamma vill sticka ut genom att arbeta mindre. Att gå emot normer är att göra ett aktivt val, ett val om något som i utgångspunkt kanske inte antas accepteras och som inte är förväntat.

Andra intervjudeltagare verkar ha svårt att ens föreställa sig ett annat sätt att forma vardagen. ”[D]en existerande vardagspraktikens upplevda fakticitet /.../ tillsammans med starka sociala normer kring tidsanvändning och försörjningssätt gör det svårt att

---

¹⁵³ Jfr. Sanne, 1995: 237-238

¹⁵⁴ Fuehrer, 2010: 56

¹⁵⁵ Fuehrer, 2010: 128

föreställa sig något annat än det bestående”, skriver Fuehrer.¹⁵⁶ Detta är själva innebörden av normer – de skapar föreställningar om hur saker och ting ska, kan och bör vara utan att nödvändigtvis förklara varför och så reproducerar normen sig själv; man föds in i den, skolas av den och för den vidare, mer eller mindre medvetet. Ju längre normen pågår desto svårare är det att bryta upp. Paulsen skriver att ”[e]tt alternativ till arbetssamhället framstår ju längre det håller stånd inte bara som orealistiskt, utan som omöjligt att ens föreställa sig”.¹⁵⁷

En vanlig ursäkt för att undvika förändring är att man ju aldrig kan *veta* om något annat är möjligt. Detta är en ursäkt som bland annat kan återfinnas ett flertal gånger i historien. Man var till exempel, för inte så väldigt länge sedan, mycket skeptisk till om samhället skulle kunna hålla ihop om även personer utan kuk skulle få rätt att rösta. Detta är en av de skadliga effekter normer kan ha – de ger en föreställning av att ingenting annat än det rådande systemet är möjligt, och det är möjligt på grund av att det är rådande. Kritik mot det rådande framstår som orealistisk; ”hur skulle det fungera?” är en fråga jag ofta bemöts med när jag presenterar alternativ till det som råder. ”Om det gäller ett alternativt samhälle, exempelvis ett samhälle där man inte tvingas arbeta åtta timmar om dagen, så förväntas den tänkande individen ha ett färdigt, lättbegripligt och detaljerat svar”, skriver Paulsen, och jämför detta synsätt med hur vårt system ser ut idag. Vi skulle antagligen inte kunna förklara hur det fungerar i detalj för till exempel en utomjordig. Dessutom kan man ifrågasätta huruvida det rådande systemet faktiskt ”fungerar”. Antydningar om motsatsen gör sig uppenbara inte bara i fokuset på denna uppsats – att vi är stressade och mår dåligt av långa arbetsdagar och konsumtion. Det finns än mer uppenbara tecken som att vi misslyckas fatalt med basala saker som till exempel att förse alla med mat och boende.¹⁵⁸

Alla formar vi och skapar samhället tillsammans. Men det finns de som har mer att säga till om än andra. Paulsen skriver om hur socialdemokratin med Per Albin Hansson och Tage Erlander anslutit sig med högerpartier och näringsliv för en ”samförståndspolitik” och ”saltsjöbadsanda” där man har ett antal gemensamma mål: ekonomisk tillväxt, harmoni mellan arbetsmarknadens parter, jämna konjunkturfluktuationer och arbetslinjens ideal om den fulla sysselsättningen.¹⁵⁹

En annan av de domäner som verkligen har makt att förändra eller reproducera normer är kunskapsfären. Kunskapsproduktion kan vara en form av maktutövande då den som är ansvarig har makt över vad för typ av ”kunskap” kunskapsproduktionen ska innehålla. Paulina de los Reyes och Diana Mulinari skriver: ”Kunskapsproduktionen är djupt förankrad i samhällets ideologiproduktion, vare sig den handlar om legitimerande föreställningar om den samhälleliga ordningen eller om subversiva diskurser som syftar till att utmana denna ordning”.¹⁶⁰ Den nuvarande kunskapsproduktionen på svenska högskoleutbildningar inom ekonomi är med ett fåtal undantag en indoktrinering i rådande ekonomiska och kapitalistiska norm. Som student får man lära sig hur det rådande systemet fungerar, och att tillväxt kan lösa de flesta av våra problem, utan att ifrågasätta och pröva nya system. På ekonomiutbildningarna, såväl som i politiken, tycks

---

¹⁵⁶ Med hänvisning till Wlad Godzichs teorier om substansseffekt, Fuehrer, 2010: 136

¹⁵⁷ Paulsen, 2010: 50

¹⁵⁸ Paulsen, 2010: 81

¹⁵⁹ Paulsen, 2010:52

¹⁶⁰ de los Reyes och Mulinari, 2005: 15

ekonomin vara frikopplad från både ekologi och i många fall även från etik. Fuehrer skriver att "[d]en ekonomiska sfärens inbundenhet i en specifik social och kulturell kontext samt ett moraliskt universum /.../ åsidosätts inom neo-klassisk ekonomisk teoribildning som uttryckligen bortser från såväl sociokulturella strukturer som ekonomiska aktörers situationella kontext".¹⁶¹

Tron på evig ekonomisk tillväxt är norm också i företagssfären– varje år ska mer pengar komma in. Som ett exempel på maktfördelningen inom många stora företag kan vi prata om de nya automatiska kassasystemen i matvarubutiker. Kunderna kan själva, tack vare modern teknik, betala för sina varor och matvarukedjan behöver inte lika mycket arbetskraft. Kedjan tjänar lika mycket pengar som innan, samt anställer färre och får på så vis mindre utgifter i löner. Företaget går med vinst och tjänar på faktumet att de skapar arbetslöshet. De hade lika gärna kunnat sänka alla anställdas arbetstid med bibehållen lön, eftersom att de fortfarande får in lika mycket pengar tack vare den nya tekniken. Istället går pengarna till ökad vinst och det blir tydligt att arbetarna hade mindre makt i frågan än företagsledningen.

Ehrenberg och Ljunggren skriver att "[a]rbeitslöshet är något som uppstår när en del människor inte får betalt för det de kan göra, trots att vi alla verkligen behöver deras hjälp".¹⁶² De menar att det finns tre olika förklaringar för arbetslösheten. Den första är en högerorienterad förklaring; att de arbetslösa är lata, och endast med hjälp av högre krav på individen kan denna lathet botas. Den andra förklaringen drivs främst av näringslivet och marknadsliberaler som menar att arbetslösheten är en följd av regler och lagar. Arbetssäljarna är för "dyra" – om bara marknaden fick bestämma, utan regleringar från fackföreningar och så vidare, så skulle arbetsgivare kunna sänka lönerna så mycket att de skulle ha "råd" att anställa de arbetslösa.

En tredje förklaring är en klassisk socialistisk ståndpunkt, som också är Ehrenbergs och Ljunggrens eget förklaringsätt; att arbetslösheten hålls låg för att utgöra ett tryck på de som arbetar. Om tillräckligt många är arbetslösa utgör arbetslösheten ett hot för arbetare som då tvingas acceptera lägre löner, sämre arbetsvillkor, mer stress och mindre att säga till om på arbetsplatsen.¹⁶³ I denna förklaring har vi ett maktperspektiv där vi tydligt ser vem som tjänar och vem som förlorar på normen, som både stigmatiserar arbetslösa och får arbetare att acceptera dåliga arbetsförhållanden. Således finns det dem som tjänar på arbetslösheten.

Ehrenberg och Ljunggrens förklaring visar att det finns ett tydligt klassperspektiv inom normen om arbete och arbetstid. Fuehrer skriver också om hur klass påverkar människors makt över sin egen tid. För medelklassens högre tjänstemän finns en stor flexibilitet i arbetstid (samtidigt som upptagenhet och tidsbrist blivit en statussymbol) medan arbetare och personer med lågstatusyrken upplever att de har mycket liten makt över sin egen arbetstid. Vidare klassas arbetslösas tid ofta som helt värdelös, både av de arbetslösa själva och av andra.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Fuehrer, 2010: 64

¹⁶² Ehrenberg och Ljunggren, 2011: 238

¹⁶³ Ehrenberg och Ljunggren, 2011: 238

¹⁶⁴ Fuehrer, 2010: 45. Se också artikeln *Ni får inte min tid, den är min* i Arbetaren, 2012-02-01, kan läsas här: <http://arbetaren.se/artiklar/ni-far-inte-min-tid-den-ar-min/>, senast besökt 2012-02-17

Även i Fuehrers intervjuer kan vi urskilja betydelsen av klass, och de visar att intersektionen mellan klass och genus har stor betydelse för makthierarkier inom normen. Den minoritet som föredrar mer lön före mer ledig tid i intervjuerna är uteslutande män i ledande positioner inom privata företag. Trots att de alla beskriver ett väldigt häktiskt vardagsliv med mycket långa arbetsdagar beskrivs pengar som en mycket viktigare resurs än tid. Fuehrer menar att det finns två skäl för detta; för det ena är pengar en mer tydlig statussymbol utåt, som intervjupersonerna själva antyder, och för det andra ser de inte ens möjligheten om förkortad arbetstid som en form av belöning – det ingår inte i deras föreställningsvärld att arbete kan belönas med någonting annat än pengar. Fuehrer presenterar ett exempel där en man som har mycket lite tid för sina barn ser sin långa arbetstid som oundviklig, och väljer högre lön framför mer ledig tid som kunnat användas till att umgås med barnen.¹⁶⁵

Som nämnt ovan är det fortfarande stora skillnader i mängd utfört hemarbete mellan män och kvinnor. Av de intervjurespondenter som svarat att de varken vill ha en löneförhöjning eller förkortad arbetstid, utan att det är bra som det är, uttrycker många en rädsla för att konflikter ska uppstå om de vardagliga rutinerna i hemmet. ”Denna farhåga uttrycks främst av kvinnliga respondenter som på grund av genusordningens fortfarande starka normer kring ansvars- och arbetsfördelningen i hushållet upplever en sämre förhandlingsposition och tvivlar på att själva kunna disponera över ett eventuellt tillskott av framför allt ledig tid men även ekonomiska resurser”, skriver Fuehrer.¹⁶⁶

Att resonera som männen i intervjuerna blir med tanke på de krav som ställs om hemarbete kanske en omöjlighet för kvinnor. På grund av kvinnors gratis utförda hemarbete kan männen tjäna höga löner genom att arbeta långa dagar trots att de har hemmaboende barn. Kvinnor hindras från denna möjlighet till högre lön samtidigt som de får en minst lika stressig vardag som de långtidsarbetande männen. Paulsen skriver: ”...normer som etablerats av män [har] rationaliserats till att ingå i den förgivettagna arbetsideologin” och refererar till Nancy Fraser som uppdragat en paradox genom att sätta denna ”snålskjuts” i perspektiv med det androcentriska motståndet mot till exempel medborgarlön. Det är en manlig oro, medan hon, att människor ska åka snålskjuts på samhället om tillgängligheten till bidrag och medborgarlön blev utbredd – samtidigt så läggs mycket litet fokus på den manliga snålskjutsen på kvinnors hemarbete.¹⁶⁷ Fuehrers intervjuer visar att kvinnor generellt upplever att de negativa effekterna av den ekonomiska hegemonins kontroll över tiden drabbar dem i större utsträckning än männen. ”De förvärsarbetar i nästan samma utsträckning som männen samtidigt som de även i början av 2000-talet tvingas axla en betydande del av det praktiska respektive emotionella ansvaret för hushållsarbete och omsorg”, skriver Fuehrer och uppmärksammar också han en paradox i kapitalismens värdegrunder; trots att hemarbetet är en förutsättning för den kapitalistiska hegemonins makt över tiden så värderas det mycket lågt.¹⁶⁸

Vi kan också se på normen ur ett ”ras”¹⁶⁹- och postkolonialt perspektiv. Som nämnt i språkstudien så skvallrar ord som ”arbetskraftsinvandring” om en hierarkisk ordning av

---

¹⁶⁵ Fuehrer, 2010: 181-182

¹⁶⁶ Fuehrer, 2010: 135

¹⁶⁷ Paulsen, 2010: 68

¹⁶⁸ Fuehrer, 2010: 186

¹⁶⁹ Se diskussion om begreppet ras på s. 6

ras. Som utländsk ska du vara ”anställningsbar” medan vi svenskar ska dra nytta av denna arbetskraft. Om man ser till normen ur ett större perspektiv än bara arbete så kan vi se hur den ökande konsumtionen också innehåller maktordningar. Med globaliseringen har majoriteten av svensk produktion, i tillägg till det vi importerar utifrån, lagts i utlandet. Produkter vi kan köpa här är ofta gjorda på fabriker där arbetare får arbeta långa dagar för låga löner. Dessutom har den miljöförstöring och resursförbrukning vi ”vita”¹⁷⁰ åstadkommit i och med vår överkonsumtion kommit att först och främst drabba andra än oss själva. På Haiti, till exempel, har orkanerna blivit fler och större än innan den globala uppvärmningen. En av de många biverkningar kolonialtiden haft är att bara en procent av Haitis ursprungliga skog finns kvar, på grund av kolonialmaktens utarmning av den haitiska jorden i och med den produktion som tillföll ”den vita rasen”. Kombinationen av fler och starkare orkaner och avsaknaden av skog ger förödande konsekvenser för den haitiska befolkningen, varje år.

Att klass, kön och ras är betydande för maktanalyser inom det kapitalistiska systemet är ett sedan länge etablerat faktum. Med ett intersektionellt perspektiv kan vi ytterligare synliggöra och problematisera maktförhållandena och se att de tre kategorierna inte nödvändigtvis är oberoende av varandra.¹⁷¹ Etienne Balibars maktanalys förankras i de materiella villkor som råder inom det nuvarande kapitalistiska systemet där ras, klass och kön är centrala kategorier för förståelsen av fördelningen av materiella och symboliska resurser.¹⁷² Den identitet man föds in i och anpassas till i förhållande till de tre kategorierna bestämmer hierarkiska positioner och maktförhållanden gentemot andra. En djupare intersektionell analys kommer inte ta plats här, men ur ett förenklat intersektionalitetsperspektiv kan vi urskilja hur den vita, västerländska, rika mannen är den som således tjänar mest på upprätthållandet av rådande normsystem samt hur kvinnor, icke-vita och fattiga, och framförallt intersektionen mellan dessa tillhörigheter, har mest att tjäna på en förändring, men som på grund av sin låga placering i makthierarkin antagligen har svårare att påverka än förstnämnda.

Det finns de som pratar om det

Vi måste någon gång också i Sverige - som i detta avseende är som ett svart hål jämfört med andra länder! - föra ett samtal om vad som kommer efter konsumtions- och tillväxtsamhället. Det är häpnadsväckande att denna debatt tycks förbjuden i vårt land, det är än mer häpnadsväckande att inte ens det gröna partiets företrädare driver frågan. Det finns alla skäl att studera bland annat professor Tim Jacksons rapport till den engelska regeringen. Den visar med oklanderlig tydlighet att sänkt arbetstid är nyckel till ett ekonomiskt, ekologiskt och socialt hållbart samhälle. /.../ Ett grönt parti som inte tar till sig detta bör fundera över frågan om namnbyte... – *Birger Schlaug*¹⁷³

Riksdagspartiernas avstånd från tidsdiskussionen blir än mer anmärkningsvärd med tanke på hur det på flera andra områden finns röster som ställer sig kritiska mot rådande norm. Inom kunskapsproduktionsfären finns alternativ till de vanliga högskoleutbildningarna i

---

¹⁷⁰ Se diskussion om begreppet vithet s. 6

¹⁷¹ Jfr. de los Reyes och Mulinari, 2005: 24

¹⁷² de los Reyes och Mulinari, 2005: 29-30

¹⁷³ Birger Schlaug; <http://schlaug.blogspot.com/2010/02/40-timmar-ett-rodgront-krav.html>, senast besökt 2012-02-17

ekonomi. Inom högskolestudier i till exempel humanekologi granskas rådande ekonomiska norm kritiskt i förhållande till miljö, och det finns även en del mer miljöinriktade ekonomikurser på högskolenivå.¹⁷⁴ Inom aktuell forskning finns också många röster som ställer sig kritiska mot rådande norm; inte minst sociologerna Paul Fuehrer och Roger Paulsen, samhällsforskare och civilingenjör Christer Sanne, fil. dr. i arbetsvetenskap Calle Rosengren samt ekonomiprofessorn Sten Ljunggren som tillsammans utgör en stor del av den här uppsatsens referensmaterial. Tim Jackson, professor i miljöstrategier och aktiv i den brittiska regeringens hållbarhetskommission, är författare till en av ett flertal rapporter och böcker som ställer sig kritiska till tillväxt- och arbetssamhället med sin aktuella bok *Välfärd utan Tillväxt*. Den mer populärvetenskapliga boken *4 timmars arbetsvecka, konsten att leva mer & jobba mindre* av Timothy Ferriss hamlade etta på New Yorks bestsellerlista. Organisationen the New Economics Foundations rapport *21 hours, Why a shorter working week can help us all to flourish in the 21st century* argumenterar också för en kraftig minskning av arbetstiden. Där står det:

One alternative, though, has had almost no public debate as an active, potentially desirable, policy choice. This is to move towards much shorter hours in paid employment – a forgotten, or previously unimagined, variable for trying to solve the triple crises of widening inequalities, a failing global economy, and threatened environmental catastrophe.¹⁷⁵

Inom folkbildningsrörelsen finns också kritiska röster, bland annat utbildar JAK-banken i rättvis ekonomi och har en mycket kritisk syn på rådande ekonomiska normer, både med hänsyn till räntesystem och till resursförbrukning. Dessutom sker naturligtvis kunskapsproduktion hela tiden i mindre formella sfärer som till exempel på internet och kunskapspridning mellan människor på samtalsnivå. Det finns ett flertal bloggar om förkortad arbetstid och om alternativ till tillväxtmodellen, bland annat före detta miljöpartipolitiker Birger Schlaugs blogg. Nätverket för Kortare Arbetstid Nu är en medlemsbaserad internetsida med bland annat diskussionsforum och informationsspridning.

Det finns också ett flertal föreningar och organisationer som ställer sig kritiska till normen. Miljöförbundet Jordens Vänner är ett av många exempel på miljöorganisationer som kritiserar rådande ekonomiska system med tanke på miljöförstöring. Dessutom finns det också människor som gjort aktiva val för att ställa sig utanför normsamhället genom att till exempel arbeta mindre eller inte alls, leva självförsörjande, bosätta sig i ekobyar eller leva minimalistiskt. Rörelser som till exempel slow food- och slow journalismlrörelser vill utgöra alternativ till samhällets snabba tempo.

Inom den partipolitiska sfären finns Feministiskt Initiativ som aktivt vill driva frågan om arbetstidsförkortning. Även inom Miljöpartiet finns det de som önskar att driva frågan om sex timmars arbetsdag, trots Fridolins utspel om att slopa frågan, och efter några års tystnad ska Vänsterpartiet, som sagt, börja driva frågan om sex timmars arbetsdag igen. Vänsterpartiets Ana Rubin svarar såhär på min fråga om varför de slutat driva målet om förkortad arbetstid:

---

¹⁷⁴ Bl. a. kursen "Miljöekonomi och ekologisk ekonomi" på Malmö Högskola, se <http://www.edu.mah.se/MV104A/>, senast besökt 2012-02-17

¹⁷⁵ nef, 21 hours: 5

Vänsterpartiet var en av dem som drev frågan hårdast under många år. Efter att ha förlorat frågan om sex timmars arbetsdag i riksdagen i slutet på 90-talet, var det bara att konstatera att det behövdes en annan strategi för att lyfta arbetstidsfrågan. I avsaknad på en sådan prioriterades andra frågor. Men nu händer det saker igen. Kongressen beslutade senast att en arbetstidsförkortningsgrupp skulle tillsättas med fokus på att omvandla Vänsterpartiets vision om sex timmars arbetsdag till konkreta reformer. Den gruppen är just nu i fullt arbete och det råder en stor enighet i hela partiet att lyfta upp frågan på den politiska dagordningen igen!

...

I detta kapitel har jag försökt undersöka varför vi fortfarande arbetar så länge trots att vi inte verkar vilja det och hur normer hindrar oss att ifrågasätta vår arbetstid. Mycket pekar på att den normbildning vi har runt arbetstid idag är skadlig både för oss och för miljön. I en offentlig politisk diskussion skulle vi gemensamt kunna revidera vår syn på tidsanvändning. Att Fuehrer tar ställning för en förkortning av arbetstiden är tydligt.¹⁷⁶ Men enligt honom är detta bara en början på den skiftning som krävs för att förändra vår ohälsosamma syn på tiden. Han uppmanar till en ”tidsmässig välfärd” – ett välfärdssystem som inte bara tar hänsyn ekonomiska faktorer utan även tidsmässiga. Han förespråkar en tidspolitik och en öppen debatt om dagens tidsanvändning där vi kan utmana rådande uppfattningar om hur vi använder och värderar vår tid.¹⁷⁷ Även Sanne efterlyser en välfärd som tar hänsyn till människors tidsanvändning.¹⁷⁸ Endast mer ledighet kommer antagligen inte att innebära mindre stressrelaterade sjukdomar och förhöjd livskvalité i någon större grad såvida vi inte genomgår omfattande förändring i vår syn på tiden i allmänhet. För att fritiden ska kunna vara en domän för förbättrad livskvalité krävs inte bara en förlängning av den, utan också en förändring av vårt förhållande till tid i ett större perspektiv.

---

¹⁷⁶ Bl. a. Fuehrer, 2010: 90, 251

¹⁷⁷ Fuehrer, 2010: 186-187, 250-251

¹⁷⁸ Sanne, 1995: 19

Rätten till arbete och rätten att slippa arbeta

En rättighet du är skyldig att vilja ha?

Den ursprungliga idén bakom rätten till arbete var att alla skulle ha chans att ha äganderätt på samma villkor. Rikedom skulle inte bara tillfalla de som ärvde den, utan man skulle kunna arbeta sig till en bättre ekonomisk situation. Grundideologin, som alltså handlade om jämställdhet, tycks istället ha kommit att handla om att hålla människor sysselsatta, och att hålla igång en överproduktion. Istället för att dela på de arbeten som faktiskt behöver utföras, ska vi ”skapa arbeten” för att tillfredsställa allas rätt till arbete.

Uppenbarligen finns det ofrånkomliga nackdelar med att vara arbetslös eller deltidsarbetande; det får ekonomiska konsekvenser för privatlivet. Men det är underligt, anser jag, att arbetsdiskursen i så hög grad baseras på rättighetspråket och inte på vilka arbeten som faktiskt behöver utföras. ”Alla samhällen har haft arbetet i centrum. Vårt är dock det första att föreslå att arbetet kan vara något annat än ett straff eller en botgöring. Vårt är det första som förutsätter att vi bör försöka arbeta även i frånvaro av ekonomiska imperativ.”¹⁷⁹ Så skriver Alain de Botton, och betonar därmed en viktig förändring i synen på arbetet. Arbetet ses inte längre endast som en *ekonomisk* nödvändighet. Det är ett mål i sig. Arbetet ska vara identitetsskapande, utvecklande och nödvändigt av andra orsaker än ekonomiska – det framstår nästan som att strävan efter arbete är en naturlig mänsklig drift, som att det höjer vår livskvalité och att vi därför, rent naturligt, vill lägga åtta timmar om dagen på arbete.

Att kalla arbete en rättighet är en relativt ny idé. Som jag beskrivit i tidigare kapitel har arbetet genom största delen av den mänskliga historien varit föraktat, en plikt. Den hårda arbetsmoral som började i och med protestantismens och calvinismens intåg finns det allomfattande rester av än idag, om än förklätt i mindre hotande uttryck. Det arbete som en gång sågs som en plikt har förklätts i mer välklingande ord som ”rättighet”.

En rättighet är vanligtvis någonting som människor vill ha självmant. Man vill ha rätt att uttrycka sig fritt, man vill ha rätt till sjukvård och så vidare. Sjukvård är ingenting som människor behöver övertalas om att de ska få rätt till, det finns ingen politisk ideologi som propagerar för att man bör vilja ha rätt till sjukvård, eftersom det är så självklart, så naturligt att alla vill ha sjukvård. Frågan är hur ”naturligt” behovet av åtta timmars arbetsdag är. Som visat så vill vi ju inte arbeta så mycket som vi gör, men det verkar inte vara socialt accepterat att bryta mot arbetsnormen. Därför framstår det nästan som att vi är skyldiga att vilja ha rätten till arbete – och rätten till arbete tolkas blint som rätten att arbeta åtta timmar om dagen. ”Rätten till arbete” har blivit en rättighet som behöver *propageras* för.

En konsekvens av normsamhället är att man riskerar att glömma att ifrågasätta varför saker och ting faktiskt råder. I den arbetsnorm vi lever i idag verkar det inte finnas utrymme för verkligt kritiska analyser om arbete. Lafargue skrev redan på 1800-talet:

---

¹⁷⁹ Citat taget ur Paulsen, 2010: 46

”Proletariatet proklamerar devisen: Den som inte arbetar skall heller inte äta”.¹⁸⁰ Denna satiriska överdrift tycks relevant än idag, med tanke på de höjda kraven på arbetslösa och bristen på ifrågasättande av arbetstid från såväl vänster som höger. Kanske behövs en ny utvärdering om meningen med rätten till arbete, och meningen med arbetet i sig. Kanske finner vi att arbetets och arbetsrättens innebörd kommit att misstolkas, på bekostnad av en jämlik fördelning av den fria tiden.

Rätten att slippa arbeta

The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to the enjoyment of just and favourable conditions of work which ensure, in particular: /.../ (b) Safe and healthy working conditions and /.../ (d) Rest, leisure and reasonable limitation of working hours and periodic holidays with pay, as well as remuneration for public holidays – artikel 7 i FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Om det är någon rättighet som brukar lyftas fram som exempel på hur rättighetsbegreppet urholkats eller ”gått för långt” så är det rätten till betald semester. En av kritikerna är Maurice Cranston som i sin text *Are There Any Human Rights?* ifrågasätter denna rättighets existens. Cranston menar att rättighetsbegreppet inte längre kan vara tvingande om det ska inkludera sociala och ekonomiska rättigheter då dessa riskerar att förslöa rättighetsbegreppet.¹⁸¹ Mänskliga rättigheter måste vara praktiskt genomförbara och sociala och ekonomiska rättigheter som betald semester är inte det, påstår han med hänvisning till de fattiga delarna av Asien, Afrika och Sydamerika. Man kan inte tvinga fattiga stater att respektera en rättighet som betald semester då det skulle vara ekonomisk ogenomförbart. För att tillgodose människors politiska och civila rättigheter, däremot, krävs endast att staten ”inte lägger sig i” och låter människor leva som de vill, med viss reglering av lagar.¹⁸² Rätten till betald semester borde därför vara ett ideal hellre än en mänsklig rättighet, och genom att inkludera betald semester i rättighetsbegreppet riskerar man att sabotera hela människorättssystemet.¹⁸³

Cranston argumenterar också genom att hänvisa till relationen mellan rättigheter och skyldigheter, och argumenterar mot sociala och ekonomiska rättigheter, med exemplet betald ledighet, genom att framhäva det orimliga i att en stat skulle vara skyldig att till exempel förse människor med en förnöjelsepark. Däremot kan man kräva av en stat att se till att det finns institutioner i samhället som brandväsen och ambulans.¹⁸⁴

En annan av Cranstons argumentationer utgår ifrån att mänskliga rättigheter är universella. En rättighet är inte en mänsklig rättighet, menar Cranston, såvida inte alla faktiskt innehar den. Han refererar till rätten till betald semester som en icke-universell rättighet på grund av att alla i praktiken inte har betald semester. Denna rättighet tillhör därför endast en speciell typ av människor – de som lönearbetar.¹⁸⁵

---

¹⁸⁰ Lafargue, 1883

¹⁸¹ Cranston, 1983: 12

¹⁸² Cranston, 1983: 13

¹⁸³ Cranston, 1983: 12

¹⁸⁴ Cranston, 1983: 14

¹⁸⁵ Cranston, 1983: 13

Argumentet att rätten till betald semester helt enkelt är för svår att genomföra i praktiken har vissa brister. Cranston har så klart en poäng – det *är* svårt att genomföra för stater med dålig ekonomi. Men man kan fråga sig huruvida de mänskliga rättigheterna ska definieras utefter huruvida de är lätta för en stat att tillgodose eller ej, eller utefter huruvida de bidrar till att människor får möjligheter till att leva goda liv eller ej. För det andra är de uppenbarligen inte *omöjliga* att genomföra i praktiken eftersom att de i viss grad redan har genomförts i praktiken. Dessutom kan man tycka att rättigheter borde komma i kombination med en strävan att utrota fattigdom. Enligt Cranstons argumentation verkar världen vari de mänskliga rättigheterna ska gälla i utgångspunkt vara en mycket orättvis värld. Genom att argumentera mot ekonomiska rättigheter med argumentet att de är ogenomförbara på grund av faktiska orättvisor tycks rättighetsbegreppet mista sin betydelse totalt. I en perfekt värld, där alla har samma och goda möjligheter till bra liv, hade vi antagligen inte behövt de mänskliga rättigheterna. Att rättighetsbegreppet ska begränsas av att ha sin ideologiska utgångspunkt i en orättvis värld är visionslöst och kan tyckas förstärka inbillningen att orättvisor och skeva resursfördelningar i världen är måsten som inte kan förändras. Om en rättighet tycks omöjlig på grund av att den inte redan respekteras så riskerar den att förlora sin potential som ett redskap för förändring.

Dessutom förlöjligar Cranston de ekonomiska och sociala rättigheterna med att jämföra dem med att en stat skulle vara skyldig att erbjuda förnöjelseparker. En annan jämförelse han gör är att man, enligt de sociala och ekonomiska rättigheternas resonemang, skulle vara skyldig att ge sina grannbarn julklappar.¹⁸⁶ De ekonomiska och sociala rättigheterna är mycket viktiga för att människor ska kunna leva goda liv, och i många fall är respekterandet av dessa rättigheter en förutsättning för åtnjutandet av civila och politiska rättigheter. En svältande människa vars enda strävan är att överleva dagen har antagligen inte chansen att åtnjuta rättigheter som rätten till rättvis rättegång, åtminstone inte förrän ett minimum av sociala och ekonomiska rättigheter tillgodosetts. Och, för att kunna vara en aktiv medborgare i en demokrati krävs att man får fri tid nog att tänka och engagera sig.

Vad gäller rättigheters universalitet, eller brist på universalitet, så är det ett underligt resonemang att de inte kan räknas som rättigheter om inte alla människor redan har dem tillgodosedda. Visst är det endast anställda som faktiskt kan utöva rätten till betald semester, men enligt detta resonemang kan även civila och politiska rättigheter mista sitt anspråk på att vara mänskliga rättigheter. Alla de som inte får dessa rättigheter respekterade – alla som till exempel sitter fängslade utan rättegång eller alla som inte i praktiken kan uttrycka sig fritt – är ju i så fall inte innehavare av de här rättigheterna. Enligt Cranstons resonemang riskerar rättighetsbegreppet att förlora sin mening för de som behöver det allra mest.

Cranston syftar antagligen inte på att det de civila och ekonomiska rättigheterna innebär inte ska fullbordas i praktiken – utan på huruvida detta ska kallas rättigheter eller ej. Likt Susan James handlar Cranstons resonemang i stor grad om definitionsfrågor. Medan Cranston tycker att sociala och ekonomiska rättigheter tar rättighetsbegreppet ”för långt” menar James att rättigheter – såväl civila och politiska som ekonomiska och sociala – som inte är implementerbara direkt i praktiken inte ska få kallas rättigheter.¹⁸⁷ Det är ett

---

¹⁸⁶ Cranston, 1983: 14

¹⁸⁷ James, 2003: 133

intressant resonemang, särskilt med tanke på hur de mänskliga rättigheterna kommit att användas – i nästan alla politiska sammanhang pratas det om rättigheter, rättigheter har till och med blivit ett argument för att kriga, och i många fall handlar det bara om tomma ord utan praktisk handling. En diskussion om hur rättighetsbegreppet används är meningsfull för att undvika att mänskliga rättigheter bara blir ett retoriskt anspråk utan någon reell innebörd, och på den punkten håller jag med Cranston och James. Diskussionen om huruvida sociala och ekonomiska rättigheter generellt ska inkluderas i människorättsbegreppet och andra rättighetsdefinitionsfrågor lämnar jag ändå därhän för att ge utrymme åt diskussion om rätten att slippa arbeta.

Ända sedan produktionsprocessens intressen började konkurrera med det mänskliga intresset av fri tid någon gång runt 1800-talet har behovet för en lagstadgad rätt till ledig tid efterlysts. I *Rätten till Lättja* värderar Lafargue den fria tiden högt, men för att fritiden ska kunna vara värdefull måste den också frikopplas från kapitalistiska idéer om fritiden som rekreation efter och inför arbete. Istället ska fritiden ses som utgångspunkten i människans liv, och arbetet som undantag, som ett tvång som man inte ska ägna mer tid åt än man absolut måste – och då i jämlika förhållanden utan utsugande hierarkiska system. Arbetet fördummar människorna och har med sin disciplinerande karaktär fått de att glömma sin värdighet för att istället underkasta sig kapitalismens kränkande maktlystenhet.

Enligt Lafargue skulle den nya tekniken vara mänsklighetens frälsare – tack vare nya och effektiva maskiner i fabriker skulle människan kunna ägna sig åt sin fritid och frihet medan produktionen kunde fortsätta i samma grad som innan. Istället gjorde maskinerna människorna till sina slavar som i takt med den tekniska utvecklingen själva skulle effektivisera sitt arbete som i en slags absurd tävlan mot maskinerna. Dessutom, skriver Lafargue, får bara ett fåtal ta del av det materiella överskott som resulteras av flertalets långa arbete. I likhet med Fuehrers nutida analys; att vi har en hög materiell välfärd men ingen tid att njuta av den, menade Lafargue att människan hukat utförde sina arbetsuppgifter dagarna i ända utan att räta på ryggen för att se sig om i den vackra naturen – och njuta. ”Har man väl infört fabriksarbetet så innebär det farväl till glädjen, farväl till hälsa och frihet; farväl till allt som gör livet skönt och värt att leva”, skriver han, och att folket i gamla tider ”hade sin fritid till att njuta jordens glädjeämnen, till att älska och roa sig, till att hålla glada fester till ära för sysslolöshetens fröjdefulla Gud.”

FN-konventionen uttrycker rätten till ”reasonable limitation of working hours”. Med tanke på den stress många upplever idag kanske 40 arbetstimmar i veckan inte är så ”reasonable”. Hur hanterar rättighetsperspektivet relationen mellan rätten till arbete och rätten att slippa arbeta? I den svenska debatten är det klart var fokuset står – rätten till arbete är, åtminstone offentligt, en av de högst prioriterade politiska frågorna. Men rätten till arbete och rätten att slippa arbeta hör ihop, och den omfattande arbetstidsnormbildningen som rätten till arbete är en del av och reproducerar riskerar att överskugga rätten att också slippa arbeta. Enligt Cranstons resonemang skulle inte heller rätten till arbete vara en rättighet. Så som systemet fungerar idag är det svårt att genomföra för rika såväl som fattiga länder. Men – om vi istället för att skapa nya arbeten skulle dela jämlikt på de arbeten som behöver utföras skulle kanske allas rätt till arbete möjliggöras i praktiken. Kanske kan rätten att slippa arbeta så mycket i sig vara lösningen på problemen med att uppfylla allas rätt till arbete.

Även om de fruktansvärda förhållandena som rådde när Lafargue skrev sin text, med

extremt långa arbetsdagar i kombination med utbredd fattigdom, inte längre är aktuella så finns det anledning att reflektera över Lafargues resonemang. Vi har fortfarande inte omvandlat den till synes evigt ökande produktionen till mer ledig tid att njuta av livet. Den livsstilspropaganda och konsumtionshets som följer av den dyra marknadsföringen ser i kombination med den fortsatt mycket långa arbetstiden till att vi inte får just det; tid att njuta. I dagens tidsfattiga samhälle finns, Cranstons resonemang till trots, all anledning att förespråka rätten att slippa arbeta. Människor måste få tillbaka bestämmanderätten över sin egen tid – för vår livskvalités skull, för miljöns skull och för rättvisans skull – och det är dags att den mänskliga tiden frigörs och självständigförklaras från dess kolonialmakt; den kapitalistiska ekonomiska hegemonin.

Det är på tiden att vi pratar om tiden

Jag efterlyser i enighet med Paul Fuehrer, Roland Paulsen, Christer Sanne, Birger Schlaug med flera en offentlig politisk debatt om frågan om förkortad arbetstid och om tidsmässig välfärd. Tid är en vital del av en människas liv och det är tiden som ger oss tillgång till alla andra delar av livet. Det finns betydligt fler värden i livet än ekonomiska, och för att människor ska kunna leva värdefulla liv med hög livskvalité krävs tid över från arbete och konsumtion; bland annat till att tänka, vara social, kreativ och kulturell. Därför måste vi ifrågasätta de ekonomiskt dominerade normer som styr vår tidsanvändning, och både rättighetsbegreppet och välfärdbegreppet måste inkludera och ta hänsyn till frågor om tidsanvändning. Ett rättighetsperspektiv med fokus på livskvalité gör frågan om förkortad arbetstid till en central människorättsfråga – det är och borde vara en mänsklig rättighet att disponera och bestämma över sin egen tid. För att avsluta vill jag, precis som Fuehrer avslutar sin avhandling, citera Marx då denne pratar om sin vision om frihetens rike: ”att förkorta arbetstiden är grundbetingelsen.”¹⁸⁸

---

¹⁸⁸ Citat taget ur Fuehrer, 2010: 251 (finns även längre citat på s. 49)

Bilagor

Mail-intervju med Karin Juhlin, Moderaterna

Varför tror du/ni att frågan om arbetstidsförkortning försvunnit från den politiska debatten i Sverige?

”Moderaternas utgångspunkt är att den svenska modellen, där arbetsmarknadens parter har ett centralt ansvar för vilka villkor som ska gälla på arbetsmarknaden, ska upprätthållas. Det är i det lokala arbetet på arbetsplatserna i samverkan mellan arbetsmarknadens parter som arbetsvillkoren, bl.a. arbetstidsfrågorna, närmare utformas. Det är således främst arbetsmarknadens parter som bör komma överens om eventuella arbetstidsförkortningar. Under de senaste åren har olika partier endast i några enstaka fall väckts motioner i riksdagen om en generell arbetstidsförkortning. En bidragande orsak kan vara att diskussionen både från fackligt håll och politiskt håll gått över till att handla allt mer om möjlighet till heltid och flexibla arbetstider.”

Vad är era argument för att inte driva frågan/ vara emot arbetstidsförkortning?

”Det finns flera skäl som talar mot en generell lagstiftning på området. Ett skäl är att det främst är arbetsmarknadens parter som bör komma överens om eventuella arbetstidsförkortningar. Arbetsmarknadens parter har en viktig roll genom möjligheterna att anpassa och komplettera lagstiftningen genom avtal. En lagstiftning om kortare arbetstid skulle riskera att undergräva kollektivavtalssystemets trovärdighet. Ett annat skäl är att en sådan lagstiftning skulle kunna hota tillväxten. På många håll är arbetskraftsbristen redan ett stort problem. Mycket talar för att problemen inom några få år kommer att förstärkas av den demografiska utvecklingen. Ytterligare ett skäl är att en tvingande lagstiftning på det kommunala området skulle riskera att urholka det kommunala självstyret. Det finns alltså flera starka skäl som talar mot ett initiativ i frågan.”

Menar du att det finns anledning att diskutera frågan? Är den värdefull att prata om? Om ja, varför? Om nej, varför inte?

”En återkommande fråga med stor påverkan på förutsättningarna för många som arbetar är arbetstiden, inte minst bland välfärdens medarbetare. Jag skulle dock vilja bredda frågan till att handla om både möjligheterna att arbeta såväl kortare som längre. Många arbetar idag endast deltid, men önskar heltid. Genom att begränsas till ett deltidsarbete kan det vara svårt att klara sig ekonomiskt och inte minst många kvinnor inom vård- och omsorgsyrken hamnar i ett läge där dessutom pensionsmöjligheterna påverkas negativt av detta. För andra medarbetare är situationen omvänd.

Politiker har som indirekta arbetsgivare i kommuner en viktig uppgift i att skapa flexibilitet i arbetstiderna för kommunens medarbetare. Anställda som vill gå upp respektive ned i arbetstid ska ha goda möjligheter att göra så. Moderaterna anser att kommuner som vill vara förebilder, föregångare och attraktiva arbetsgivare så långt möjligt bör erbjuda sina anställda möjligheter till heltidsarbete och sträva efter sammanhängande arbetstid. Det är endast genom att vi själva som arbetsgivare tar fullt ansvar som vi med trovärdighet kan uppmana näringslivet att också ta sin del av ansvaret. Här finns förutsättningar för kreativitet som arbetsgivare med att finna olika lösningar till exempel kombinationstjänster.”

Vad är de mest relevanta argumenten FÖR förkortad arbetstid, tycker du?

”Att människor önskar arbeta mindre. Denna önskan uppfylls dock inte bäst genom att vi inför en tvingande lagstiftning utan genom att arbetsgivare och arbetsmarknadens parter tillsammans verkar för flexibla arbetstider.”

Mail-intervju med Ana Rubin, vänsterpartiet

Varför tror du att frågan om förkortad arbetstid blivit så inaktuell i Sverige idag?

”Jag tror inte att frågan är inaktuell för de flesta vanliga människor. Många betalar redan sin egen arbetstidsförkortning, antingen genom att ha kvar sin 100% i botten och använda sig av sin lagstadgade rätt till att gå ner i arbetstid som småbarnsförälder tills barnen är åtta år (och enligt många avtal 12 år) och dels genom att många arbetar sk. ofrivillig deltid. Sedan ska man inte glömma alla dem som är deltidssjukskrivna, för att de inte klarar att arbeta mer. Istället bör man ställa sig frågan varför etablissemang (dvs de politiska partierna inte lyfter frågan mer) och fackförbunden. Idag verkar det ha etablerats någon sorts hegemoni som går ut på att sveriges folk ska arbeta MER – se bara på statsministerns uttalande om att han kan tänka sig en framtida pensionsålder på 75 år! Idag är situationen tyvärr så att medan många arbetar mycket övertid finns det människor som inte har något jobb alls. En utjämning av både samhällets resurser och de arbetstillfällen som finns skulle skapa förutsättningar för att sänka arbetstidsnormen.”

Varför slutade Vänsterpartiet att driva frågan?

”Vänsterpartiet var en av dem som drev frågan hårdast under många år. Efter att ha förlorat frågan om sex timmars arbetsdag i riksdagen i slutet på 90-talet, var det bara att konstatera att det behövdes en annan strategi för att lyfta arbetstidsfrågan. I avsaknad på en sådan prioriterades andra frågor. Men nu händer det saker igen. Kongressen beslutade senast att en arbetstidsförkortningsgrupp skulle tillsättas med fokus på att omvandla Vänsterpartiets vision om sex timmars arbetsdag till konkreta reformer. Den gruppen är just nu i fullt arbete och det råder en stor enighet i hela partiet att lyfta upp frågan på den politiska dagordningen igen!”

Varför vill du att ni ska börja driva frågan igen?

”För mig handlar frågan sex timmars arbetsdag med bibehållen lön om främst två saker. 1. Det handlar om att underlätta för människor i deras vardag. Att skapa förutsättningar för män och kvinnor att dela på arbetet med hem och barn på ett mer jämställt sätt. Vardagspusslet ska fås ihop, utan att människor (idag främst kvinnor) behöver gå ned i arbetstid (och därmed få en sämre framtida pension, lägre sjukpenningsgrundande inkomst) och betala det själva. Det handlar om att människor ska orka arbeta till pensionsålder. Livet handlar om mer än att arbeta – människor ska ha möjlighet att utveckla sig själva, motionera, engagera sig ideellt, få tid för familj och vänner osv. Det handlar om livskvalité. 2. Om vi hade använt hälften av den produktionsökning som skedde i samhället sedan i början av 80-talet, hade vi idag varit nere i 32 timmars arbetsvecka. Frågan om arbetstidsförkortning var arbetarrörelsens främsta krav, vid sidan av rösträtten, i början av förra seklet. Det var förstås en fråga om drägliga villkor, då

många arbetade 12 timmar eller mer, men det handlade också om att mervärdet som arbetarna tjänade ihop åt kapitalisterna och den vinst som gjordes skulle tillfalla arbetarna i form av en sänkt arbetstid. Den frågan kvarstår. För ett antal år sedan tog det 15 timmar att tillverka en mobiltelefon. Idag tar det 15 sekunder. Var tar den vinsten vägen? Vänsterpartiet vill lyfta frågan om fördelningen av samhällets resurser. Då är frågan om arbetstidsförkortning en viktig del. Det finns tre sätt att förvalta produktivitetsökningar. Antingen kan pengarna gå till de som redan äger mycket. Man kan använda pengar till löneökningar, men dessa kan ätas upp av inflation och indexökningar. En arbetstidsförkortning kvarstår.”

Vad tycker du är de mest förnuftiga motargumenten mot att sänka arbetstiden?

”Förmodligen att det är en kostsam reform. Samtidigt ska man komma ihåg att den borgerliga regeringen har sänkt skatterna med hundratals miljarder, som istället hade kunnat använts till att initiera en arbetstidsreform. Det handlar om prioriteringar och politisk vilja.”

Vad är det som bindrar oss i Sverige att kräva förkortad arbetstid? Varför ber vi inte politikerna om det, särskilt nu när stressrelaterade sjukdomar blir allt vanligare och allt fler verkar uppleva att de har "lite tid"?

”Ja, det är en mycket bra fråga. Det behövs en gräsrotsrörelse som lyfter frågan underifrån. Det behövs skapas en hegemoni att vi inte har råd, rent mänskligt, att fortsätta springa i ekorrhjulet och slita ut oss. Förhoppningsvis kan Vänsterpartiet hjälpa till att lyfta frågan genom att driva den i nästkommande valrörelser.”

Kenneths Nya, Svenska Akademien

*När du ligger vaken tänder av ifrån lyckligt gift
Blöt i svett av vad du sett som ditt livs bedrift
Med ett livstilsmagasin som din heliga skrift
Gick du vilse nånstans? Hamna ur balans
Du ånga på och tog för sant att inga andra vägar fanns
Nu ångrar du och hoppas på en andra chans
Och 47 veckors ångest gör dig tom och svag
Fast du skildras som stark i vart reklamslag
Och kring ditt frukostbord syns inga leenden till
Fast du gjort allt som du kan för att få det som dom vill
Som så ska vara bra, så som det ska va
Du längtar efter lyckan men gör ingen jävel glad
Det dom sa var ditt hem det ser du aldrig till
För du slutar sällan kneget före fem
Stress och jäket igen, less och knäckt min vän
Sex var länge sen, tv:n är din enda vän
Och där matas du med bilder av dom som pallar med
Reser lite mer, jobbar lite mer, hänger hemma lite mer
Och håller fest för lite fler
Lyckligt lottade och ler i stadens finare kvarter
Men en vanlig löneslav ser mest inkassokrav*

*Stressar hem från jobbet för att hinna slappna av
Det är nåt skumt med det här
För du pallar aldrig leva som dom lär*

*Hon är fokuserad men frustrerad, känslomässigt ruinerad
Renskrubbad, antrubbad och helt alierad
Där finns Soloft och Immigran mot sorg och migrän
Där finns parfym mot hennes doft
Mot hennes krämpor finns en kräm
Hennes livslånga ansvar överdölja sina år
Skapar ångest inför mat, på hennes armar finns det sår
Tiden går men hennes längtan efter lycka den består
Vill gärna hitta kärlek men vet inte om det går
För hennes tid är för liten, hennes budget för sliten
Med en tvåa på söder med ett magsår som blöder
Hennes byxa, för tajt, trots att hon äter light
Vågar aldrig ge inviter för hon har för tjocka lår
Om jag sköter mina kort rätt
Om jag satsar cash på rätt häst
Om jag bara kunde vinna
Om jag bara kunde hinna motionera den där milen
Bara hade den där bilen
Skulle allting bli så bra då skulle livet bli en fest
Om bara lönen blivit hög
Om jag varit mindre trög
Om bara näsan vore rak
Jag hade lite mindre bak
Skulle jag kunna le som dom andra
Dansa som dom andra
Se ut som dom andra och kanske känna samma sak*

*Den världen tycks smyckas av framgång och lycka
Jag ser inga förtryckta
Bara hänryckta flyktiga förryckta i ett mörker utan lycka se
Den världen tycks krysta utan lust men med lystna
Storbystad surrogat evig tystnad, evigt prat
Ständigt samma jävla tjat om och om igen
Känn igen*

*Stäng ditt magasin öppna ditt sinne för nog har du väl förstått
Att deras falska grin allt de säger ska vara inne
Bara bör bli ett minne blott
För vi ska väl inte hyckla
Om att allt mäts med sjuka mått
Om man kan köpa sig sin lycka
Vad är vårt inre då för nåt?*

*Du köpte allt det där för att slippa vara ensam
Ensam blev man
Ensam är man*

*Ensam i ledan
Från måndag till fredagen
Är man lämnad i sticket
Svårt att fatta vilket
Val som fick dig att falla
Alla andra tycks ju palla
Lyckliga, snygga enligt klyschor och mallar
Lyckliga, balla rör projektet i land
Kan allt du inte kan och fixar allt det där
Du aldrig lyckas med
Så lätt att ryckas med
Försöka bli som dom och därmed tryckas ned
Förtryckta ser nånting dom aldrig kan bli
Vill bli som det dom ser
Och därför handlar dom mer
Och så hamnar man fel
Och har gått vilse nånstans
Vilsen själ försatt i trans, ser sin framtid på distans
Och mannen det är lätt att tappa tron
När de lyckliga tycks leva i en annan dimension*

*Tror du på fullaste allvar att svaret finns utanför dig själv?
När alla röster tystnat
När du smetats med all skit
Tror du på fullaste allvar att vägen till lyckan finns där?
Utanför dig själv*

*Vid massiva uppviglande lögner
Sluta lyssna och le, levande å å gående
Kan du inte se att dom gråter leende?
Att dom lever, döende?*

Referenslista

Litteratur

Paul Fuehrer, 2010. *Om tidens värde, en sociologisk studie av senmodernitetens temporala livsvärldar*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm.

Roland Paulsen, 2010. *Arbetsambället. Hur arbetet överlevde teknologin*. Gleerups Utbildning AB.

Roland Paulsen, 2010. *Maskning = motstånd? En typologi över tomt arbete*. Arbetsmarknad och arbetsliv, årg. 16, nr 1.

Christer Sanne, 1995. *Arbetets tid*. Carlsson bokförlag, Stockholm.

Christer Sanne, 2010. *Keynes barnbarn. En bättre framtid med arbete och välfärd*. Formas.

Martha Nussbaum, 2002. *Kvinnors liv och social rättvisa, ett försvar för universella värden*. Bokförlaget Daidalos AB, Borås.

Bengt Brülde, 2009. *Lyckans och lidandets etik*. Bokförlaget Thales, Malmö.

Tim Jackson, 2011. *Välfärd utan tillväxt*. Ordfront förlag, Stockholm.

Mats Ekström och Larsåke Larsson, 2010. *Metoder i kommunikationsvetenskap*. Studentlitteratur, Lund.

Johan Ehrenberg och Sten Ljunggren, 2011. *Ekonomihandboken*. ETC förlag.

Paulina de los Reyes och Diana Mulinari, 2005. *Intersektionalitet*. Liber AB, Malmö. Tryck 2010, Kina.

Emil Schön, 2009. *Konsumtionsboken. Köpfrossa i en febrig värld*. Miljöförbundet Jordens Vänner och Kristianstad boktryckeri, Kristianstad.

Liv Strömquist, 2011. *Ja till liv! Liv Strömquists ABC*. Galago, Lettland.

Maurice Cranston, 1983. *Are There Any Human Rights?* Daedalus, Vol. 112, Nr. 4, Human Rights, The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences.

Susan James, 2003. *Rights as enforceable claims*. Department of Philosophy, London.

Calle Rosengren, *Arbetstidens symbolvärde – om historisk kontinuitet och förändring i synen på arbetstid samt normers inverkan på arbetstidens gestaltning*. KTH Industriell teknik och management.

Paul Lafargue, 1883. *Rätten till lättja. Vederläggning av "Rätten till arbete" från 1848*. Översättning Göran Bergström, digitalisering: swYck 2003-2004, korrektur: Jonas Holmgren. Finns att ladda ner på <http://www.marxists.org/svenska/lafargue/1883/1883.htm>, senast besökt 2012-03-12.

New Economic Foundation (nef), *21 hours*. Finns att ladda ner på <http://www.neweconomics.org/publications/21-hours>, senast besökt 2012-03-12.

Manfred Garhammer. *Pace of life and enjoyment of life*. Journal of Happiness Studies 3: 217–256, 2002, Kluwer Academic Publishers, Nederländerna.

Mary Wollstonecraft, 1792. *A Vindication of the Rights of Woman with Strictures on Political and Moral Subjects*. The Online Library Of Liberty, Indianapolis, 2011.

The Government Office for Science, London. *Foresight. The Future of Food and Farming*, 2011. Final Project Report.
<http://www.bis.gov.uk/assets/bispartners/foresight/docs/food-and-farming/11-546-future-of-food-and-farming-report>, senast besökt 2012-03-12.

Work. Capitalism. Economics. Resistance. CrimethInc. ex-Workers collective. Kanada, 2011.

Övrigt referensmaterial

SOU, 1984. *Långtidsutredningen LU 84*. Finansdepartementet.

SOU, 2005. *Vad är arbetslinjen?* Stockholm: Socialförsäkringsutredningen.

SCB, 2003. *Tid för vardagsliv. Kvinnor och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01*. Levnadsförhållanden, rapport 99, Stockholm: SCB.

Webbtidningen Handelsnytt, *Handläggare nöjda med 6-timmars arbetsdag*, 2012-02-22,
<http://www.handelsnytt.se/handlaggare-nojda-med-6-timmars-arbetsdag>, senast besökt 2012-03-05

Aftonbladet 2012-02-12, tryckt upplaga.

Liv Strömquist, *Skytte och de glittrande ögonen*, Efter Arbetet 2011-08-19,
<http://efterarbetet.etc.se/nyhet/skytte-de-glittrande-ogonen>, senast besökt 2012-02-17.

Bert Karlsson, *Dagens ungdomar är lata och bortskämda*, Newsmill 2010-09-01.
<http://www.newsmill.se/artikel/2010/09/01/dagens-ungdomar-r-lata-och-bortsk-mda-3>, senast besökt 2012-03-07.

Sakine Madon, *Sanningen är att ungdomar är lata*, Expressen 2010-08-21
<http://www.expressen.se/ledare/sakine-madon/sakine-madon-sanningen-ar-att-ungdomar-ar-lata/>, senast besökt 2012-03-07.

Annie Hellquist, *Ni får inte min tid, den är min*, Arbetaren, 2012-02-01,
<http://arbetaren.se/artiklar/ni-far-inte-min-tid-den-ar-min/>, senast besökt 2012-02-17.

Studio Ett, Sveriges Radio P1, 2012-02-08,
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1637&artikel=4954016> senast besökt 2012-03-03.

Tankesmedjan, Sveriges Radio P3, *Arbetslinjen, en definition*, 2011-08-22.
<http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=3718&grupp=9972&artikel=4657346>, senast besökt 2012-03-12.

Debatt på Youtube ur SVT:s ”Valet 2010”,
<http://www.youtube.com/watch?v=GWrLvE81be0>, 6.35, senast besökt 2012-02-17.

Birger Schlaugs bloggar <http://schlaug.blogspot.com/> och <http://utveckling-utan-tillvaxt.blogspot.com/>, senast besökta 2012-03-12.